

TARTU MART REINIKU KOOL

KAAREL JAGOMÄGI

8. KLASS

MINU VANAVANAISA LUGU – SAAREPEEDILT KOLÕMALE JA TAGASI

JUHENDAJA ÕP KAROLINA ANTONS

SISSEJUHATUS

Minu vanavanaisa Eduard (Eedi) Kallaku (1906–1994) elu kulges läbi erinevate maailmasündmuste, mis jätsid tugeva jälje ja kujundasid tema elusaatust. Mina ise ei ole temaga kunagi kohtunud, aga juba ammu ajast on olnud minu kodus tema päevik ja see oli võimalus temaga mingigi sideme loomiseks. Päevik hakkas mind huvitama ja seepärast otsustasin teha uurimistöö oma vanavanaisast, et teda tema enda mälestuste, aga ka teiste pereliikmete juttude kaudu tundma õppida.

Alguses ei olnud ma kindel, kuhu oma uurimusega välja jõuan. Alustuseks hakkasime koos perega seda päevikut arvutisse ümber kirjutama, et käsikirjaline tekst oleks paremini loetav. Kui ma käisin 5. klassis, siis tahtsin selle ümberkirjutatud versiooni arhiivi anda, et tulevased põlvkonnad saaksid seda ise lugeda ja aru saada, milline oli mu vanavanaisa elu ning milline oli maailm kahe maailmasõja vahel. Seitsmendas klassis lugesin ma ümberkirjutatud versiooni läbi ning mul tekkis soov vanaisa jutustust täiendada ajalooliste faktide ja geograafiliste kohtadega, sest muidu on minu põlvkonnal toda aega ja sündmusi raske hoomata. Paljud inimesed, kes veel neid aegu ja jutte mäletasid, on juba lahkunud.

Tõsisemalt hakkasin tegutsema 2023. aasta suvel. Alustuseks koostas nimekirja vanavanaisaga seotud kohtadest, mida soovisin külastada ja mille kohta rohkem teada saada. Juunis 2023 alustasin kirjutamisega, juulis jõudsin vanavanaisaga seotud kohtadeni ja ka külastasin enamikku neist. Info saamiseks külastasin Tallinnas oma vanatädi Ene Brigaderi (Eduardi vanem tütar), kellelt sain teada palju põnevat Eduardi kohta. Vanatädi näitas mulle ka vanu pilte Eedist, tema elupaikadest ja Kolõmast, kuhu Eduardi saadeti. Saarepeedil külastasime sugulast Marika Kallakut, kes näitas kõiki kohti Saarepeedil, mis olid meie suguvõsa seotud, näiteks Saarepeedi vana algkooli, Koolitaari/Taariaru talu Kokaviidikal (Eduardi sünnipaik, praeguseks hävinud), Jüri ja Hermann Jaaksoni sünnikohta Kokaviidikal, Pupsi talu (talus, kus sündis Eduardi vanavanaisa)

ja vana seltsimaja. Kõndisime vanavanaisa jälgedes ka Viljandis. Kuna Eduard töötas Eesti Vabariigi ajal raudteeametnikuna, siis külastasime ka raudteejaamu ning uurisime Eesti raudtee ajalugu ja jaamahoonete arhitektuuri¹. Ma otsisin kaardilt üles ka Venemaa vangilaagrid, et paremini aru saada vahemaadest ning kohtadest, kuhu Eduard sattus.

Minu uurimistöö põhiline allikas on Eduardi mälestused, mille ta pani kirja 1990ndatel, et tema lastel oleks ettekujutus tema elust. Need mälestused on kirjutatud takkajärgi ehk nendest sündmustest oli selleks hetkeks möödunud juba mitukümmend aastat. Seetõttu peab arvestama, et Eduardi mälu võis teda mõningates kohtades alt vedada ja mõned detailid võivad olla valesti meeles. Mind väga üllatas, et tema mälestused ei ole kibestunud inimese omad, vaid üsna neutraalsed ja rõõmsameelsed. Küllap tahtis ta oma lapsi säästa ja pani need kirja nii, et neid ei oleks väga kurb lugeda.

Lisaks Eduardi käsikirjale aitas mind palju Venda Sõelsepa raamat „Kolõma - kole maa“². Eduard ja Venda Sõelsepp olid koos Orotukani ja jäid suhtlema ka Eestisse naastes. Uurimistöös esitan materjale Jagoodna ja Orotukani kohta, mis olid Eduardi elupaigad asumisel viibides ning Talaja sanatooriumist, kuhu ta hea käitumise eest saadeti. Kahjuks ei ole praegu võimalik Venemaale reisida, et neid kohti ka päriselt külastada, aga selle kompenseerimiseks lisasin teksti viiteid filmimaterjalidele ning fotodele. Leidsin ja lisasin uurimistöösse ka venekeelsetest tekstidest leitud geoloogide mälestusi asulate, kuhu hiljem vangilaagrid rajati, tekkeloost.

Minu uurimistöö algab Eduardi lapsepõlve, pere ning kooliaja kirjeldamisega Saarepeedil ja Viljandis. Edasi jutustan ma vanavanaisa isikliku elu algusest Tallinnas ning pere loomisest Aegviidus, millele järgnes areteerimine, elu Kolõmal asunud vangilaagrites ning teekonnast tagasi koju.

Töö otsad tõmban ma kokku punktis, mil vanavanaisa koju naaseb. Loodetavasti jätkan oma tööd, et jäädvustatud saaks ka Eduardi elu pärast Kolõmad. Sellest ajast Eduard mälestusi ei kirjutanud, aga sellest ajast oskavad mulle jutustada minu ema, tädi ja vanatädi tütred.

Uurimistööd täiendab loovtöö kategoorias esitatud interaktiivne kaart, kuhu on kantud töös mainitud Eduardiga seotud geograafilised kohad koos lühikese ülevaatega.

Mul oli seda tööd väga põnev teha ning tänu sellele sain ma palju targemaks. Suhtlesin paljude sugulastega, arutasime lähedastega vanavanaisa elulugu ning nüüd ma tunnen, et tean temast palju rohkem. Loodan, et see uurimus annab midagi juurde ka Eesti ajaloole, sest iga inimese elulugu on ju killuke suurest ajaloost.

¹ Välja, L. 2012. Eesti 20. sajandi (1870–1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs. 20. sajandi Eesti raudteejaamad. Alusuuring. Tallinn.

² Sõelsepp, V. 2021. Kolõma – kole maa. Tallinn: EKSA.

Loodan, et ka teil on põnev seda tööd lugeda. Soovitan külastada ka interaktiivse kaardina visualiseeritud kokkuvõtet.

Interaktiivne kaart koosneb järgmistest osadest:

1. lapsepõlv ja pere³;
2. kooliaeg⁴;
3. isikliku elu algus⁵;
4. arreteerimine⁶;
5. Kolõma⁷
6. tagasi kodus⁸.

³ Eduardi lapsepõlv ja pere. Kättesaadav:

<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/1-lapsepolv/index.html> (16.03.2024).

⁴ Kooliaeg. Kättesaadav:

<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/2-kooliaeg/index.html> (16.03.2024).

⁵ Isikliku elu algus. Kättesaadav:

<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/3-isikliku-elualgus/index.html> (16.03.2024).

⁶ Arreteerimine. Kättesaadav:

<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/4-arreteerimine/index.html> (16.03.2024).

⁷ Kolõmaa. Kättesaadav:

<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/5-kolomaa/index.html> (16.03.2024).

⁸ Tagasi kodus. Kättesaadav:

<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/6-tagasi-kodus/index.html> (16.03.2024).

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	1
1. LAPSEPÕLV JA PERE.....	5
2. KOOLIAEG	19
3. ISIKLIKU ELU ALGUS	23
4. ARRETEERIMINE	31
5. KOLÕMA	35
6. TAGASI KODUS.....	49
KOKKUVÕTE	51
TÄNUSÕNAD	53
KASUTATUD KIRJANDUS	54
LISAD	60
Lisa 1. Koolitaari talu ostumüügileping	60
Lisa 2. Koolitaari talu majaraamat	64

1. LAPSEPÕLV JA PERE

Minu vanavanaisa Eduard Kallak sündis 4. veebruaril 1906. aastal⁹ Tõnis ja Ann Kallaku perekonna kuuenda elusa lapsena Koolitaari (Taariaru) talus Viljandimaal N 58.418066, E 25.650234¹⁰. Eduard oli seitsmes laps (neljas laps Tõnis Kallak elas ainult 6 päeva). Eduardil oli kokku kuus elama jäänud õde-venda.

AUGUST 24. veebruar 1893 – 16. märts 1949

August Kallak oli pere kõige vanem poeg. Ta abiellus Anna Kallakuga (Vinkler) ning neil oli 2 last: Martin ja Valdek Kallak.¹¹ August jäi oma perega elama Taariaru tallu. Augusti pere tegeles talus loomapidamise ja vilja kasvatamisega. Koolitaaris oli neil väga suur õunapuuaed.

Foto 1. August Kallak 21. veebruaril 1913. aastal¹²

ANNA (Järvesoo) 2. august 1895 – 4. mai 1986

⁹ Kõik uurimistöös mainitud kuupäevad, mis jäävad aega enne 1918. aasta kalendrireformi, on teisendatud uuele kalendrile vastavaks või on lisatud märkus „vkj“ – vana kalendri järgi.

¹⁰ Vaata maja asukohta: Kaardiandmed 2024. Kättesaadav: <https://maps.app.goo.gl/DqCFD4ouNASTBagc8> (29.03.2024)

¹¹ Geni (31.01.2007). August Kallak. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/August-Kallak/1250301> (02.03.2024)

¹² Riet, J. (21.02.1913). August Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.12358.

Anna abiellus Theodor Järvisooga ja neil sündis kaks last: Theodor Järvesoo ja Linda Raba¹³. Anna (nagu Minnagi) avas Viljandis Tallinna 55 N 58.373681, E 25.598931¹⁴ majas toidupoe, mis enam seal ei tegutse. Maja on tänapäevani alles ja seal elavad järgmised põlvkonnad.

Foto 2. „Kolm õde“, vasakult paremale Minna, Ida, Anna¹⁵

¹³ Geni (31.01.2007). Anna Järvesoo (Kallak). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Anna-J%C3%A4rvsoo/1250374> (02.03.2024).

¹⁴ Vaata maja asukohta: Kaardiandmed 2024. <https://maps.app.goo.gl/4X7fZjNfo56873aS8> (02.03.2024).

¹⁵ Marge Kääri erakogu.

IDA (Paju) 2. august 1898 – 23. november 1988 Holstres

Ida Kallak abiellus Aleksander Pajuga ning neil oli kokku 2 last: Arvi Paju ja Aldo Paju¹⁶. Ida kodutalu asus Holstre külas Kindralimäe kõrval. Ida poja Aldo tütar Mai Vilgelmi teada elas Ida seal juba siis, kui tema lapsed sündisid. Mai isa Aldo sündis 1935. aastal. Ida pidas loomi ja käis aeg-ajalt Viljandi turul piima ja õunu müümas. Mai mälestustes oli Ida alati olnud kodune vanaema, kelle juures sai tihti külas käidud. Loomapidamist Mai ei mäleta.

Foto 3. Ida Paju 90-aastasena (umbes 1988. aastal), paar kuud hiljem ta suri¹⁷

¹⁶ Geni (31.01.2007). Ida Paju (Kallak). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Ida-Paju/1250530> (02.03.2024).

¹⁷ Mai Vilgelmi erakogu.

TÕNIS 5. detsember 1899 – 11. detsember 1899¹⁸

Tõnis suri varsti pärast sündi.

OSKAR 29. jaanuar 1901 – 20. august 1985¹⁹

Oskar mängis Saarepeedi algkoolis klarnetit. Algkooli järel töötas ta kodus Koolitaari talus põllutöölisena.²⁰ 1920. aastal astus sõjaväeteenistusse, mille lõpetas 2 aastat hiljem. Oskar abiellus Johanna Mariega (Palo) ja neil oli kokku 3 last: Linda Kallak, Leili Urm ja Andres Kallak.²¹ Johanna oli veidi tõsisema iseloomuga kui Oskar, kes oli rõõmsameelne ja võttis asju huumoriga. 1932. aastal elasid nad Pingu talus.²² 1937. aastal kolisid Kulli tallu²³ ja 1939. aastal asusid elama Saarepeedile, kus Oskar töötas küla sepana²⁴. Oskar oli olnud seltskonna hing.

Foto 4. Oskar Kallak 16. veebruaril 1923. aastal²⁵

¹⁸ Geni (07.07.2007). Tõnis Kallak. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/T%C3%B5nis-Kallak/6000000004546299168> (02.03.2024).

¹⁹ Geni (31.01.2007). Oskar Kallak. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Oskar-Kallak/1250650> (06.03.2024).

²⁰ Vallaelanike register (1921–1924). Rahvusarhiiv, ERA 3147.1.41.

²¹ Geni (09.07.2009). Johanna Marie Kallak (Palo). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Johanna-Marie-Kallak/6000000004566311808> (02.03.2024).

²² Vallaelanike tähestik (1932–1939). Rahvusarhiiv, ERA.3147.1.225, l 80.

²³ Samas.

²⁴ Maie Lepp 2023. Autori vestlus Maie Lepaga.

²⁵ Riet, J. (16.02.1923). Oskar Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.1.18483.

Foto 5. Oskar Kallak oma naise Johanna Marie Paloga. Foto: J. Riet²⁶

Foto 6. „Leerilaps Oskar Kallak“ 2. märtsil 1919. aastal. Foto: J. Riet²⁷

²⁶ Ene Brigaderi erakogu.

²⁷ Riet, J. (02.03.1919). Leerilaps Oskar Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.17714.

MINNA 8. august 1903 – 1. mai 1986²⁸

Minna sai hariduse Viljandi Tütarlaste Gümnaasiumis. Pärast gümnaasiumit abiellus Minna Jaan Jaaksoniga ning 18. juunil 1935. aastal sündis nende esimene tütar Helga. Hiljem sündis neile veel 6 last: Maida Jaakson, Aili Jaakson, Jaan Jaakson ja Aino Jaakson, Vaike Maal ning Jüri Jaakson seenior. Minna ja Jaan pidasid Viljandis Uueveskis poodi, mis sõja ajal maha põles. Peale seda elasid nad erinevates kohtades. Peamiselt elasid nad koos Anna Järvsooga (varem Kallak), kuni jäid pidama Oladu tallu.

Foto 7. „Leerilaps Kallak“ Minna Kallak 13. juulil 1924. aastal. Foto: J. Riet²⁹

²⁸ Geni (22.01.2007). Minna Jaakson (Kallak). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Minna-Jaakson/794590> (26.02.2024).

²⁹ Riet, J. (13.07.1924). Leerilaps Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.25829.

Foto 8. Saarepeedi laulukoor: Minna (3. rida paremalt esimene) ja Ida (1. rida paremalt esimene)³⁰

EDUARD 4. veebruar 1906 – 29. detsember 1994 (uurimistöö peategelane)

Foto 9. „Leerilaps Kallak“ Eduard Kallak 11. juulil 1926. aastal. Foto J. Riet³¹

³⁰ Marge Kääri erakogu.

³¹ Riet, J. (11.07.1926). Leerilaps Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.28024.

MARTIN Kallak 28. september 1910 – 1945(?)

Foto 10. Martin Kallaku portree³²

Eduardi ema Ann (endine Sisask)³³ sündis 30. septembril 1873. aastal Kaubioja talus, Kaarli mõisas (Carlsberg), Hallistes. Ann suri 5. detsembril 1938. aastal. Anni vanemad olid Anno ja Jaak Sisask. Annil oli neli õde-venda: Maret, Reet, Hans ja Jaak.³⁴

³² Ene Brigaderi erakogu.

³³ Geni (31.07.2007). Ann Kallak (Sisask). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Ann-Kallak/1249913> (24.02.2024).

³⁴ Geni (03.05.2007). Jaak Sisask. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Jaak-Sisask/4522383> (24.02.2024).

Eduardi isa, Tõnis Kallak sündis 18. juulil 1861. aastal Koolitaari (Taariaru) talus Uue-Võidu vallas³⁵. Tõnis suri 22. mail 1918. aastal³⁶ ja ta on maetud koos Anniga Viljandi Vana kalmistule³⁷.

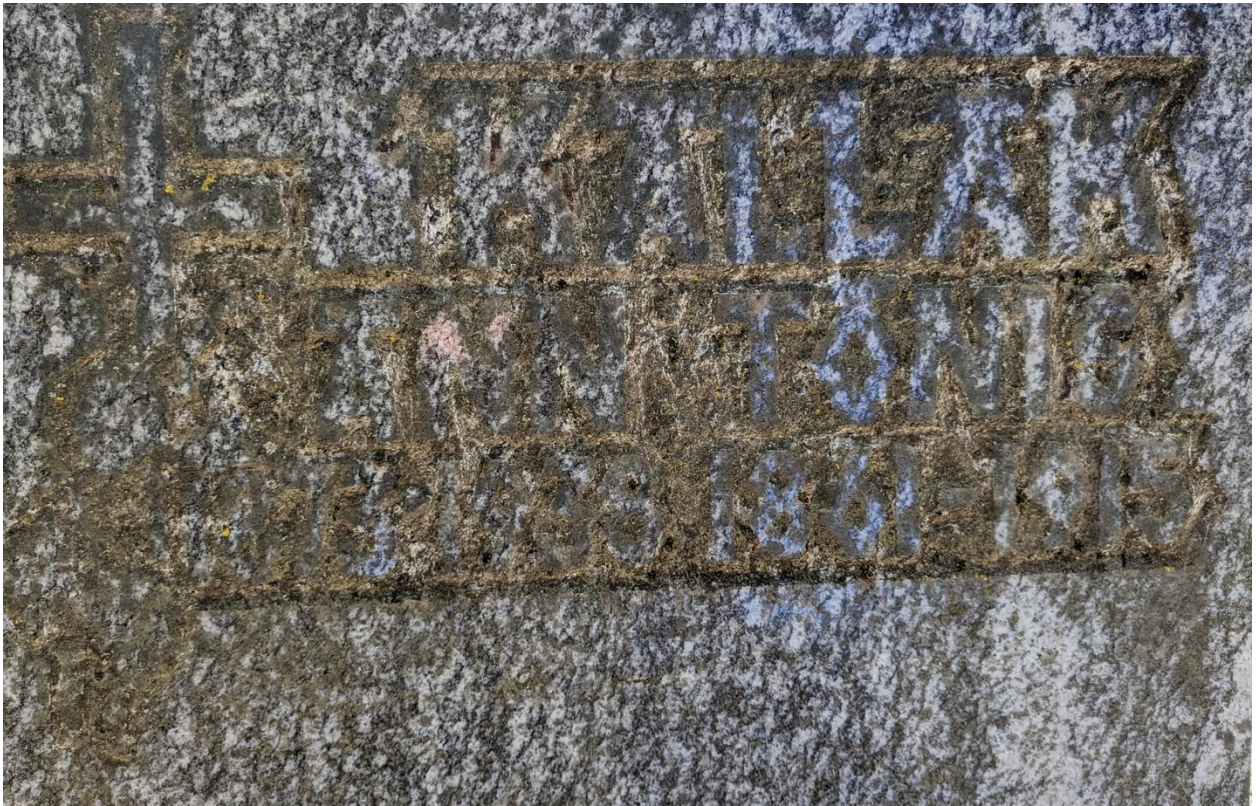

Foto 11. Ann Kallaku (Sisask) ja Tõnis Kallaku haud Viljandi Vana Kalmistul 12. juulil 2023. aastal³⁸

Tõnise vanemad olid Kadri ja Jaan Kallak. Tõnisel oli kuus õde-venda: nimeta, Jaan, Jürri, Kadri, Mari, Mihkel. Tõnis oli abivallavanem³⁹ ning Ann oli Koolitaari talu perenaine.

³⁵ Personaalarmaat A-V XXI (Uue- ja Vana-Võidu). (1877–1899). Rahvusrhiiv, EAA.1290.1.532.

³⁶ Surnute nimekiri (maakogudus). (1912–1929). Rahvusrhiiv, EAA.1290.1.556.

³⁷ Haudi. Jaan Rattas'e perekond. Kättesaadav:

https://www.kalmistud.ee/haudi?action=hauaplats&filter_hauaplats_hauaplats=52DN27eQJaxM (24.12.2024).

³⁸ Kaarel Jagomägi erakogu.

³⁹ Eduard Kallaku käsikirjaline päevik; Tõnis Kallak. (31.01.2007). Kättesaadav:

<https://www.geni.com/people/T%C3%B5nis-Kallak/1249912> (24.02.2024).

Foto 12. Ann Kallak (Sisask), tema taga võib olla Koolitaari talu

Minu vanavanaisa perekond elas Viljandimaal, Saarepeedi lähedal Koolitaari (Taariaru) talus. Koolitaari talu sattus minu perekonna kätte Eduardi vanaisa Jaan Kallaku (6. juuni 1825 – 28. aprill 1899) ajal, kes oli sepp Karula (hiljem Uuevõidu) mõisas.⁴⁰ Eduardi vanaisa pere oli orjastatud Karula (hiljem Uuevõidu) mõisas. Karula mõisas olid orjastatud ka Kristjan Jaak Petersoni vanemad, kelle isa oli Kikka talust pärit talupoeg, kes sattus Riiga 1791. aasta paiku koos mõisahärra Claudius Johann von Stadeniga. Kikka Jaak oli Riia eesti koguduse kellamees ja koguduse eeslaulja.⁴¹

Karula mõisa mainiti esimest korda 1593. aastal, aga see oli kindlasti juba varem rajatud. Eduardi vanaisa ajal kuulus Karula mõis Helmersenide suguvõsale.⁴² Koolitaari, ka Taariaru (ajaloolistes ürikutes kaks nime) talu saamisloo kohta räägitakse minu perekonnas, et Karula mõisas olnud täkk, kellele keegi ei saanud raudu alla pandud. Mõisnik kuulnud, et Uue-Võidu vallas olevat sepp, kes saab igale perutajale hobusele rauad alla. Eduardi vanaisa Jaan teinud saksaga kaupa, et kui ta saab täkule rauad alla pandud, müüb mõisnik talle Koolitaari talu. Saks olnud nõus ja hiljem müünud ta Taariaru talu pikaajalise lepingu alusel Jaanile. Jaanil polnud kohe nii palju raha, aga

⁴⁰ Eduard Kallaku käsikirjaline päevik.

⁴¹ Geni (04.04.2013). [Kikka] Jaak (Peterson, Petersohn). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Kikka-Jaak-Peterson-Petersohn/6000000020138065403?through=6000000020147942254> (02.03.2024).

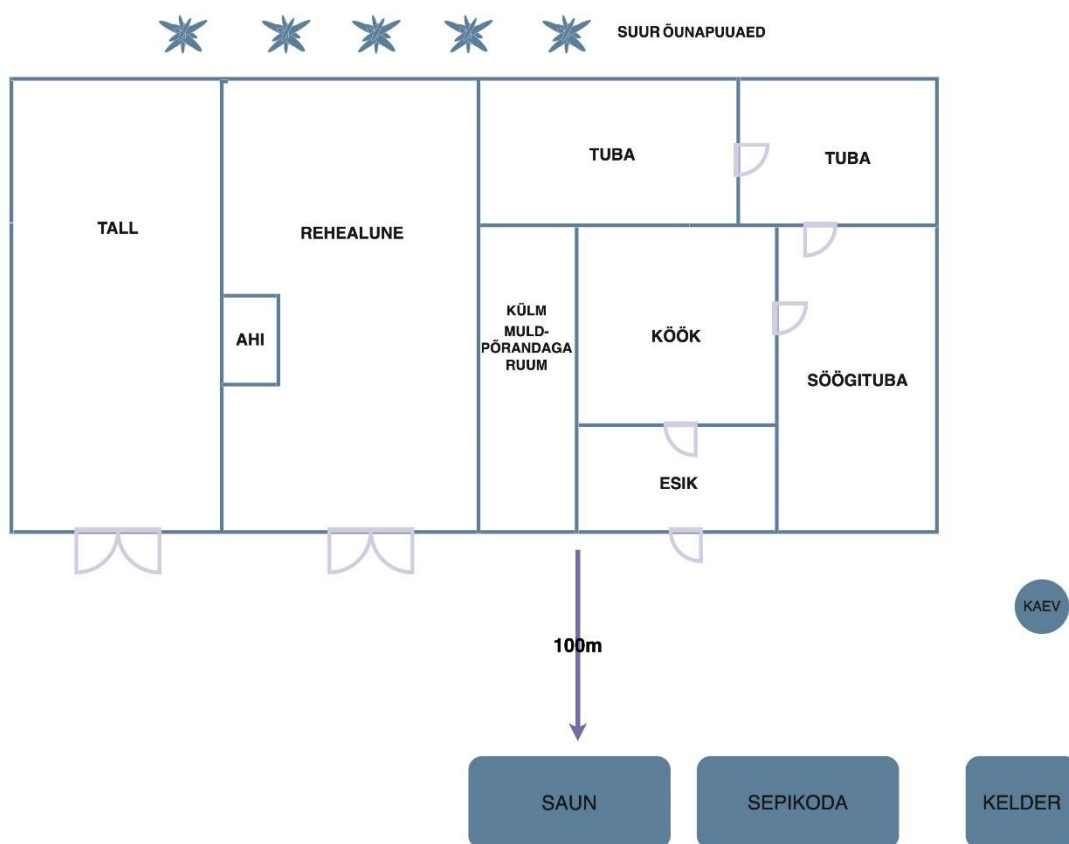
⁴² Vikipeedia 2013. Karula mõis (Viljandi). Kättesaadav: [https://et.wikipedia.org/wiki/Karula_m%C3%B5is_\(Viljandi\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Karula_m%C3%B5is_(Viljandi)) (02.03.2024).

tema poeg Tõnis ehk minu vanavanaisa (Eduardi isa) olevat saanud lõpuks talu välja ostetud (vt lisa 1 ostumüügileping).

Koolitaari (Taariaru) talu, nagu nimigi ütleb, oli ehitatud koolimajaks, aga sellest ideest loobuti. Võrreldes teiste taludega oli Koolitaari talu päris suur – 53 vakamaad⁴³ ehk 13 ha põllumaad (1 vakamaa on 0,18 ha Tallinna mõõtühiku järgi).

Talu kohta ei õnnestunud mul kahjuks kuigi palju teada saada, aga leidsin ajalehest Oma Maa 24. detsembril 1932 ilmunud artikli, kus on kirjas erinevate talude piima rasvaprotsent. Koolitaari talu piima rasvaprotsendiks oli 3,6%, mis oli hea tulemus.⁴⁴ 1933. aasta Postimehest leidsin, et Tõnis Kallaku talu suurusega 39,68 ha on pandud oksjonile alghinnaga 6000 kr. Pakkujaid oli kolm ja koha ostis teistkordsel pakkumisel kaasomanik August Kallak 3005 krooniga.⁴⁵

Kuna talust ei ole õnnestunud leida mitte ühtegi fotot, siis taastasime plaani sugulaste mälestustele tuginedes.

Joonis 1. Koolitaari talu plaan Marika Kallaku mälestuste järgi

⁴³ Vikipeedia 2018. Vakamaa. Kättesaadav: <https://et.wikipedia.org/wiki/Vakamaa> (24.02.2024).

⁴⁴ Pühiks vesist piima. (24.12.1932). *Oma Maa*, lk 5.

⁴⁵ Talude oksjon Wiljandis. (10.12.1933). *Postimees*, lk 5.

Eduardi sünd langes aega, kui 1905. aasta revolutsiooni ja selle käigus toimunud rahutuste tagajärgedega veel tegeleti. Viljandimaal hukkus rahutuste käigus ligi 50 inimest. Kuna mõisa ja valla suhted ei olnud head, pidi abivallavanem Tõnis end karistussalkade eest metsas peitma ning magama heinaküünides. Pärast ülestõusu korjati kõik jahirelvad talurahva käest kokku ja need põletati Viljandi järve jääl.

Eduardi lapsepõlv möödus töö tähe all. Ta pidi suvel juba 6–7-aastaselt hanede ja sigade karjas käima ja talvel rehe alla linaropsimise masinat vedavat hobust ajama. Kuna teised talud olid kilomeetrite kaugusel, mängis Eduard ainult oma õdede ja vendadega. Eduardile meeldis väga noaga puidust erinevaid loomi meisterdada. Ta tegi seda elu lõpuni ning mõned kujud on tänaseni alles. Peres mängiti erinevaid pille: Tõnis ning Eduard mängisid viiulit, August lõõtsa ja õed kitarr. Lina eest maksti küll head raha, aga saapad olid ikka kallid. Riided ketrasid, kudusid ja õmblesid selga ema ning vanemad õed.

Vanavanaisa mälestustes on tähtsal kohal Saarepeedi vilja- ja magasiait, mis ehitati ümber seltsimajaks. Viljaait ehitati 1888. aastal ja seal hoiti kogukonna vilja. Ruumi põhjaotsas oli lava. Viljaaidas peeti koosolekuid, pidusid ja tehti näitemänge. Mõnikord läksid mõisapoisid ka peole ning siis tekkis tüli talu- ja mõisapoiste vahel⁴⁶. Hiljem ehitati seltsimaja peale tehas. Tänapäeval on viljaaidast alles ja näha vaid üks sein⁴⁷.

⁴⁶ Eilonen, E. 1995. Saarepeedi. Viljandi: Hetika, lk 41.

⁴⁷ Kase, S. 2007. Saarepeedi kultuurilugu. Viljandi: Hetika, lk 12.

Foto 13. Saarepeedi viljaait ja seltsimaja 12. juulil 2023⁴⁸

1914. aastal algas I maailmasõda. Eduard mäletab seda hetke ning kirjutab sellest oma päevikus. Eduardi isa Tõnis tuli Viljandist Seasaare kõrtsist. Tavaliselt käis Tõnis seal napsi võtmas ning mõnikord tõi ta linnast lastele saia ja vorsti, aga seekord ei olnud ta isegi joonud ning tal oli kaasas ajaleht Sakala. Ta olevat valju häälega kõigile ette lugenud: „Sõda on lahti! Mobilisatsioon on välja kuulutatud!“ Ehkki Eduardi vend August oli sõjaväkke minekuks õiges vanuses, ei saanud ta minna, sest oli väiksena vibupüssiga mängides oma parema silma kaotanud. Pärast sõja algust tühjenesid talud meestest, pillimäng lõppes, saabusid surmateated ja kirjad haiglatest.

⁴⁸ Kaarel Jagomägi erakogu.

Foto 14. Seasaare kõrts 1923. aastal⁴⁹

Foto 15. Seasaare kõrts 12. juulil 2023.⁵⁰ Praegune asukoht Tallinna 8, Viljandi

⁴⁹ Riet, J. 1923. Viljandi. End. Seasaare 1923. Rahvusrhiiv, EFA.215.3.25051.

⁵⁰ Kaarel Jagomägi erakogu.

2. KOOLIAEG

1917. aasta sügisel läks 11-aastane Eduard Saarepeedi 3-klassilisse algkooli, mis 1919. aastal muudeti 4-klassiliseks⁵¹. Eduardi esimene kooliaasta langes kokku murrangulise ajaga Eesti ajaloos. 1914. aastal alanud maailmasõda kujunes Venemaale keeruliseks ja 1917. aasta veebruaris oli Vene tsaar Nikolai II loobunud troonist ja Eestimaa kubermang ning Liivimaa kubermangu põhjaosa, mis ühendati nüüd üheks haldusüksuseks, saavutasid Venemaa koosseisus autonoomia. Kauaks seda autonoomiat aga ei jätkunud, sest 1917. aasta oktoobris tulid võimule enamlased ning juba järgmise aasta veebruaris kuulutasid eestlased välja oma riigi.⁵² Sellel nii märgilisel aastal läkski Eduard kooli.

Algkool oli tasuta, kuid kooliks vajalikud raamatud olid kallid. Kuna Eduardi kodu oli koolist 3 km kaugusel, siis pidi Eduard koolis ööbima. Eduardi voodi viidi koolimajja ja ta sai endale toanaabrid, keda ta ei tundnud. Eduard teadis koolis ainult paari poissi ja nad hoidsid kokku.

Kolme klassi kohta oli ainult üks õpetaja ehk koolijuhataja. Kooliteenijat ei olnud, õpilastel endil tuli ahjud kütta, põrandad pühkida ja pesta ning tolmu võtta. Õpilaste hulgast valiti ülevaatajad. Ülevaatajate kohus oli klassis korda pidada, päevarežiimi jälgida, kella helistada, väiksemaid lapsi õppimisega aidata ning üldiselt vastutada kõige eest, mis klassis ja koolis juhtus. Eduard kuulis teiste õpilaste käest, et riidlejad, kaklejad ning sõnakuulmatud pidid seina ääres hernelistel põlvitama.

Tunde oli iga päev kuus, välja arvatud laupäev, siis oli neli tundi, ja lapsed said vabaks kell 12. Õppeaineteks olid eesti keel, rehkendus, kodulugu, laulmine, geograafia, joonistamine, usuõpetus ja ilukiri. Kaugemal elavatele lastele või lihtsalt halva ilma korral tuldi kodust hobusega järele, aga enne kui lahkuti, koguneti ühte klassiruumi ja lauldi.

Õppimisega Eduardil raskusi ei olnud. Käitumine oli normaalne, aga nurgas seisis ta ükskord küll. Kui õpetaja oli ühel õhtul linna läinud, korraldas Eedi koos teiste poistega tüdrukute magamistoas suure mürgli. Korraga jõudnud õpetaja tagasi ja õpetajate toast (mis oli tütarlaste toa kõrval) kostsid sammud. Eduard proovis põgeneda, aga õpetaja leidis ta üles ja Eedi pandi nurka seisma. Eduard ja teised poisid pidid 10 minutit nurgas seisma ning siis lubati ka nemad magama. Karistusel oli aga ka teine osa. Neljapäeva õhtul oli laulukoori harjutus ning vanaisa Eduard kutsuti karistuseks naiste laulukoori laulma. See oli vanaisa päris korralikult solvanud.

⁵¹ Saarepeedi kooli koduleht 2021. Kooli ajalugu. Kättesaadav: <https://saarepeedi.edu.ee/kooli-ajalugu> (25.02.2024).

⁵² Zetterberg, S. 2009. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, lk 376–385.

Ajad olid keerulised ning õppetöö lünklik. Seda mõjutasid nii revolutsioon Venemaal kui ka I maailmasõda. Taludele pandi peale suured maksud ja normikohustused. Eduardi mälestuste järgi olevat talu, kus oli 12 kana ja 1 kukk, pidanud normikohustuse järgi andma 13 muna päevas, nagu oleks ka kukk munenud. Kaubandus ja tööstus olid kokku varisenud, ei saanud osta saapaid, pastlanahku, suhkrut ega petrooleumi. Kannatasid talud ja koolid. Eduardile oli see aasta raske ka isiklikus plaanis, sest 22. mail 1918 suri tema isa Tõnis Kallak.

11. novembril 1918 lõppes I maailmasõda ning Saksa väed lahkusid Eestist. Taastus veebruaris välja kuulutatud iseseisev Eesti Vabariik ning vabadusideid edastati nii kodus kui ka koolis. Väikesed lapsed, sealhulgas Eedi, ei teadnud maailmapoliitikast midagi, aga idee vabadusest tundus ka talle imelisena. Vabadus tuli aga välja teenida ja juba 28. novembril 1918 algas Vabadussõda noore Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel. Eduard käis aga Saarepeedi algkoolis edasi.

1921. aastal lõpetas Eduard Saarepeedi algkooli 4. klassi ja edasi õppis ta kaks aastat köstri- ja leerimajas (tänapäeval Paala tee 7)⁵³. Köstri- ja leerikool oli poiste kool. Elu seal oli üsna askeetlik. Pesemiseks oli pesuküna, mille ümber mahtus korraga umbes 10 poissi. Koolitoitu keedeti ühiskattlas. Kartulid pandi võrgust kotti ja lihatükist torgati tikk läbi, et ei läheks teistega segamini.

Õõbimine otsustati klassiseisuste järgi ehk koolis oli kaks magamistuba, üks väikene ja teine suur. Väiksemas magamistoas olid targemad, rikkamad ja kõrgema seisusega poisid, aga Eduard sai oma vanuse pärast väiksemasse magamistuppa. Tol ajal olid seisusevahed olnud üsna suured. Ühel ööl otsustanud poisid pöörata kõik suurema magamistoa voodid kummuli samal ajal kui teised seal maganud. Suurema toa poisid maksnud kätte nii, et neljapäeva õhtul vihtusid nad Eedit ja teisi väikese magamistoa poisse. Nad tegid käterätiku- ja padjasõda ning selle käigus lõhkus Eedi käterätikuga kapi klaasi. Kohale jõudis koolijuhataja, keda nad kutsusid kõbjaseks või kaalikaks ning padjasõda sai lõpu. Karistus määrati laupäeval. Need, kes võtsid padjasõjast kõige aktiivsemalt osa, ei saanud minna koju enne, kui nad olid pähe õppinud pika, neljasilmilise venekeelse luuletuse ning selle õpetajale esitanud. Eedi pidi parandama klaasukse ja ta õppis luuletuse kella kuueks selgeks. Koju aga Eedi ei saanud, sest oli külm ja tuisune ning tema kodu oli 10 kilomeetri kaugusel. Ta jäi hoopis koolimajja ning tegi esmaspäevase kodutöö ära. Pühapäeva hommikul kutsus koolijuhataja Eduardi oma perekonna juurde hommikusöögile. Eduard oli lihtne talupoiss ning tal polnud linnakodaniku seltskonnakombeid. Ta ei osanud jututeemat valida ja oleks parem tahtnud kolm päeva ilma söömata olla kui koolijuhataja perega

⁵³ Parre, T. 2024. Viljandi Muuseumi foto- ja looduskogu kuraator Tiina Parre, e-kiri töö autorile 5. märtsil 2024.

hommikust süüa. Pärast hommikusööki tahtis koolijuhataja teada, millisesse kooli ta edasi läheb. Eedi vastas, et ta tahab minna kommertsgümnaasiumisse ning koolijuhatajale see valik meeldis.

Väga põnevalt ja samadest asjadest on kirjutanud Jaan Lattiku poeg Aldo Lattik, kes oli Eduardi eakaaslane, raamatus „Viljandi kirikumõis kõneleb“⁵⁴. Jaan Lattik töötas Viljandi Pauluse koguduse (maakogudus) õpetajana ja ka kooliõpetajana aastatel 1910–1939⁵⁵.

1923. aastal astus Eduard Viljandi Linna Kommertsgümnaasiumisse, õde Minna õppis Viljandi Tütarlaste Gümnaasiumis. Eduard jõudis kooli kuu aega hiljem, sest isa oli surnud, vend kirvega jalga sügava haava löönud ja Taariarus oli tööjõudu vähe. Gümnaasium oli tasuline, korter tuli omal leida. See ei olnud odav ja ka õpperaamatud olid kallid. Koolitaari talu tõi sisse vähe ning päevakorda kerkis Eedi ja õe edasiõppimise küsimus. Vanemad vennad ja õed proovisid igal moel aidata. Eduardil ei läinud koolis ka eriti hästi, raskusi oli uute ainetega – inglise ja saksa keelega, poolaastahindeks sai ta siiski kolme.

Kui Eduard oli gümnaasiumi teises klassis, juhtus inglise keele tunnis viperus. Eedi pidi tahvli ees sõnu kirjutama, aga ta tegi väga palju vigu. Lõpuks katkestas õpetaja tema kirjutamise, tõmbas kolm horisontaalset ja kolm paralleelset joont ning keeras näo klassi poole. Sellel ajal, kui õpetaja klassile Eedi tehtud vigu selgitas, tõmbas Eduard neljanda paralleelse joone, kirjutas noodijoonestiku ette viiulivõtme ja hakkas joonestikule igasuguseid noote kirjutama. Inglise keele õpetaja saatis ta klassist välja, Eduard lahkuski ning jalutas tagasi oma korterisse. Järgmisel hommikul ta kooli ei läinud, kuna mõtles elu üle järele – Eedi ei olnud kindel, kas tahab enam üldse edasi õppida. Õhtupoolikul tulid klassijuhataja, inglise ja saksa keele õpetajad Eedi korterisse. Klassijuhataja seletas talle, et eiline juhtum oli ebameeldiv, aga ta peab siiski kooli naasma. Eduard otsustas kooli minna ja inglise keele õpetajaga (keda ta salaja inglisemutiks kutsus) ei olnud enam arusaamatusi kuni kooli lõpetamiseni.

Mõned korrad andsid Eedi, kes mängis kooliorkestris altviulit, ja poistekoor kontserte Koidu seltsi saalis, mis asus kommertsgümnaasiumist üle tee. Seltsimaja saalis õpetati ka moodsaid tantse: tangot, fokstrotti, rumbat ja aeglast valssi. Kommertsgümnaasiumil oli ka oma võrkpalli- ning jalgpallitiim. Koidu seltsi saalis toimusid nende kooli lõpupeod. 1929. aastal lõpetas Eduard Viljandi Linna Kommertsgümnaasiumi.

⁵⁴ Lattik, J. 1993. Viljandi kirikumõis kõneleb. Tartu: Ilmamaa, lk 166–171.

⁵⁵ Vikipeedia 2023. Jaan Lattik. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/Jaan_Lattik (17.03.2024).

Foto 16. Viljandi Kommertsgümnaasiumi laulukoor 7. mail 1926. aastal⁵⁶. Eduard on ülevalt teises reas vasakult teine

⁵⁶ Riet, J. (07.05.1926). Viljandi Kommertsgümnaasiumi laulukoor. Rahvusaarhiiv, EFA.215.3.27786.

3. ISIKLIKU ELU ALGUS

1929. aastal algas ülemaailmne majanduskriis, mis mõjutas kogu maailma, sealhulgas ka Eestit. Ajad olid taas keerulised – ostjaid polnud, turg oli kaupa täis, pangad ja kontorid ei tahtnud uusi töötajaid, kaubakontorid vähendasid isikulist koosseisu, äriteenijaid koondati. Sellisel ajal, 1929. aasta sügisel asus Eduard sõjaväes aega teenima. Tema suurtükiväe õppegrupp asus Tartus Ropka mõisas. Suurtükke vedasid hobused, aga mehed istusid lafetil⁵⁷. Eedi oli sidemees ja sõitis ratsahobusel.

Ükskord pidi ta Värskasse sõjaväelaagrisse minema. Tartust hobusega Värskani sõitmine võttis mitu päeva. Teekond ei olnud mõnus, väljas oli kohutavalt kuum. Värskalaagrist Tartusse tuldi mööda Peipsi järve. Peipsi järvel tõusis torm ning Eedi pidi Piirissaarel tormi vaibumist ootama. Seal elas ta üle ka esimese merehaiguse. Tartusse naastes lõppes Eduardi sõjaväekohustus.

Vanavanaisa kirjutab oma memuaarides, et peale sõjaväge olid nad jälle vabad või õigemini lindpriid. Asutused neid ei vajanud, keegi tema põlvkonna noori ei oodanud, aga elu oli vaja elada. Kodutallu kõik ei mahtunud.

Viljandis töökohta ei leidunud ja nii sõitiski Eduard Tallinna. Tallinn oli hea valik: seal oli rohkem võimalusi kui Viljandis ning Tallinnas elas Eduardi vanaonu poeg⁵⁸, Eesti panga president Jüri Jaakson⁵⁹. Aga Eedi ei tahtnud kasutada onupojaõigust, et tööd saada. Sellepärast astus ta Eesti Raudtee Valitsusse (Rahukohtu tänav 1) ja küsis tööd.

Ainsana oli vaba rööpaseadja töökoht kuutasuga 58 krooni (koos varustusega). Talle anti meetrikõrgune raamatuvirn ja selgeks tuli õppida morseaparaadil töötamine, raudtee tehnilise ekspluateerimise määrused, kaubanduseeskirjad ning veel mitmeid asju eksami jaoks.

22. jaanuaril 1929. aastal sai Eedi esimese töökohta Aruküla jaama. Vabal ajal laadis ta lisaraha teenimiseks raudteeplatvormile palke. Ta sooritas jaamakorraldaja eksami. Tol ajal polnud masinaid, et ohutult ronge juhtida – kõike pidi tegema jaamakorraldaja. Autosid oli ka vähe ning need moodustasid väikese osa transpordi- ja kaubasõidukitest. Kõige olulisemaks transpordivahendiks olid rongid. Igas raudteejaamas, mille läheduses ei olnud postkontorit, oli postiagentuur, kuhu saabusid ümbruskonna postisaadetised. Jaamas tuli postisaadetised vastu

⁵⁷ Lafett ehk suutrüki alus, platvorm. Allikas: EKSS. Lafett. Kättesaadav: <https://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=lafett> (25.02.2024).

⁵⁸ Vikipeedia 2024. Jüri Jaakson. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/J%C3%BCri_Jaakson (25.03.2024).

⁵⁹ Viljandi Linnaraamatukogu blogi (16.01.2020). Jüri Jaakson. Kättesaadav: <https://viljandibibli.blogspot.com/2020/01/16-jaanuar-juri-jaakson-150.html> (25.03.2024).

võtta ja postivaguniga edasi saata. Raudteejaamad olid rahvarohked hooned, mis olid tol ajal noorte peamiseks kokkusaamiskohaks. Raudteel töötamine hakkas Eduardi huvitama just rahvarohkuse tõttu.

Aasta pärast sooritas Eduard eksami ja sai esimese ametikõrgenduse – ta sai tehnilise liikumise ametnikuks. See tähendas, et ta sai nüüd 65 krooni palka ja odavamast riidest vormiriietuse ühe tärniga kraenurgal. Raudteevalitsus hakkas Eduardi jaamadesse jaamakorraldajate ning ülemate puhkuste- ja haiguseasendajaks suunama. Komandeerimise puhul sai ta päevaraha liinijaamades 1,5 krooni, linnades ja alevites 2 krooni. Varsti sai Eduard veel ühe ametikõrgenduse: ta nimetati nooremaks lähetusametnikuks palgaga 75 krooni. Nüüd sai ta peenest siledast kalevist vormiriietuse ning sametist äärega vormimütsi, märk kraenurgal jäi endiseks. Eedi korter oli Arukülas jaama aida kõrval, 50 meetri kaugusel asuvas eramajas.

Ühel õhtul juhtus avarii, ühe rongi vagunid olid kolme vaguni kõrguselt üksteise otsa kokku jooksnud. Rong oli sõitnud kõrvalteele, kus seisis tühjad vagunid turba laadimiseks. Õnneks ei vajanud keegi arstiabi. Pärast seda õnnetust pidi Eduard vaatlemistega täpsem ja rangem olema. Kümne aasta vältel ei juhtunud Eduardi silma all ühtegi raudteeõnnetust ning talle anti medal ohutu liiklemise korraldamise eest. Seejärel kolis ta Tallinna ja sai pealinna kodanikuks.

Eduardi hinnangul jagunenud pealinna seltskond kolme rühma: töölised, jõukamad linnakodanikud ning riigiteenijad. See olevat olnud nagu suletud ring. Kriisiajad olid möödas, ülemaailmne majanduskriis oli seljatatud, Eesti Vabariigi jõukus kasvas, seisuste vahed hakkasid kahanema. Elu oli ilus, käidi teatrites, kinodes, kohvikutes, pidudel ja ballidel. Estonia teatris töötasid sel ajal teatri suurkujud Paul Pinna⁶⁰, Ants Lauter⁶¹, Mihkel Lüdigi⁶² jt; Tallinna Töölisteatris oli Ruts Bauman⁶³ ja Eduardi koolivend Oskar Põlla⁶⁴; hiljuti oli avatud kohvik Kultas. See asus Vabaduse väljakul ning oli Eduardi lemmikkoht. Kord mängis ta seal Paul Keresega⁶⁵ malet. Suitsetamist pidas Eduard negatiivseks moehaiguseks. Eriti ebameeldiv oli see tema arvates kohvikutes ja restoranides, kus isegi noored õpilased suitsetasid.

⁶⁰ Eesti Teatriliit 2017. Pinna, Paul. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/pinna_paul3 (03.03.2024).

⁶¹ Eesti Teatriliit 2017. Lauter, Ants. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/lauter_ants2 (03.03.2024).

⁶² Vikipeedia 2023. Mihkel Lüdigi. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/Mihkel_L%C3%BCdig (03.03.2024).

⁶³ Eesti Teatriliit 2017. Bauman, Ruts. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/bauman_ruts2 (03.03.2024).

⁶⁴ Eesti Teatriliit 2017. Põlla, Oskar. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/p%C3%B5lla_oskar2 (03.03.2024).

⁶⁵ Vikipeedia 2023. Paul Keres. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/Paul_Keres (03.03.2024).

Eduardi korter asus Sõja tänaval⁶⁶ (tänapäeval Salme tänav), ta korter oli äärmiselt puhas ja korras. Eedi külalised olevat vahel isegi küsinud, et kus perenaine on, sest korter olevat just nii korras välja näinud.

Ühe aasta töötas Eedi raudteevalitsuses rongide korraldajana laiarööpalisel liinil, aga umbne kantseleielu talle eriti ei meeldinud. Tema sissetulek oli sel ajal 120–140 krooni, tal oli lisaks alaline II klassis tasuta sõidu pilet, mida võis ka vabal ajal kasutada. III klassi reisivagunites olid ebamugavad istmed, aga pilethinnad odavamad.

Teine maailmasõda algas septembris 1939. aastal. Sõda levis üle Euroopa ja Nõukogude Liit kasutas võimalust Eesti okupeerimiseks. Eduardi päevikus on sõja jõudmist Eestisse kirjeldatud nii: „1939. aastal tekkis Eestil idanaabriga konfliktid. Peipsi järvel ületasid Eesti piiritsooni vene piirivalvurid, lasti hoiatuslaske, aga sissetungijad ei peatunud. Sõjaseadus nõudis, et pidi tulistama. Konflikti lõpus lamasid kaks vene piirivalvurit jääl, veri värvis jää punaseks. Paar päeva hiljem kihutasid vene piirivalvurid mootorsaaniga Eesti piirivalvurite juurde ja avasid tule. Kahjuks hukkusid kolm Eesti piirivalvurit. Venemaa valitsus nõudis sõjaväebaaside rajamist Eesti saartele, Eesti valitsus oli sunnitud sellega nõustuma.“

Vastastikuse abistamise leping Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel sõlmiti 28. septembril 1939. Lepingule allkirjastamisega lubas Eesti Nõukogude Liidul paigutada riiki 25 000 sõdurit mereväe ning õhu- ja maajõudude baasidesse Saaremaal, Hiiumaal ja Paldiskis. Lisaks oli punalaevastikul enne Paldiski mereväebaasi valmimist kahe aasta jooksul õigus kasutada Tallinna sadamat. Pärast Eestit allkirjastasid samalaadsed vastastikuse abistamise paktid Nõukogude Liiduga ka Läti 5. oktoobril ja Leedu 10. oktoobril, andes samuti Nõukogude Liidule õiguse väed sisse tuua.⁶⁷

Venelased ei tohtinud oma sõjaväge transportida Tallinna raudteejaama kaudu, seetõttu tuli ehitada uus liin Männikult Järve jaama. Eduard määrati valveametnikuks Tallinna-Pääsküla liinil, et rongiliiklus toimuks ohutult ja intsidentideta. Tallinna sadamas olid Vene sõjalaevad, mis proovisid tulistada Eesti lennukeid. Kuna olukord muutus järjest pingelisemaks, otsustas Eduard kotid kokku pakkida ning Aegviitu sõita. Eduard oli elanud Tallinnas kokku kümme aastat.

Eduard määrati Aegviidu jaamaülemaks. Enne pakuti jaamaülemaks kohta Narva või Nõmme raudteejaama, aga ta loobus pakkumistest, sest ta ei tahtnud nendes jaamades keerulise poliitikaga tegeleda. Aegviidu jaama määramine toimus ilma tema nõusolekuta.

⁶⁶ Vikipeedia 2023. Sõja tänav. Kättesaadav: [https://et.wikipedia.org/wiki/Salme_t%C3%A4nav_\(Tallinn\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Salme_t%C3%A4nav_(Tallinn)) (29.03.2024).

⁶⁷ Zetterberg, S. 2009. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev, lk 476–477.

1940. aasta juunis jõudis Eduardini informatsioon, et Narvas ületas Vene sõjavägi Eesti piiri. Nõukogude Liit oli esitanud Eesti Vabariigile ultimaatumi, mille tulemusena pidi Eesti lubama oma territooriumi „küllaldases suuruses“ üksustele. Sellega oli Eesti sisuliselt okupeeritud. Algas esimene Nõukogude okupatsioon.⁶⁸ Algas kommunismiaeg: sõjavägi saadeti laiali, kõik organisatsioonid suleti, inimesi hakati küüditama.

Olid palavad juunikuu päevad, kui jaama saabus esimene kaubavagunitest koosnev rong, kus olid küüditatud mehed, naised ja lapsed. Küüditatud inimestel ei lubatud kaasa võtta ei toitu ega riideid ja nad polnud 3 päeva juua saanud. Sõdurid astusid jaamas rongist maha ja ei lubanud kohalikel küüditatutele riideid ega vett anda. Eedi veenis ešloniülemat, et vaguneis viibijaile vähemalt juua antaks. Kaastundest osteti kohalik kauplus toidust ja apteek arstirohtudest tühjaks ja toimetati vagunitesse. Kui ešlonid olid ära itta liikunud, leiti maast paberitükke, kus oli küüditatute aadressid. Eedi hakkas neid koguma ja küüditatute peredele nende pereliikmete saatusest kirjutama.

1941. aasta juunis tungis Saksamaa kallale Nõukogude Liidule ja juulis ületasid sakslased Eesti piiri ning liikusid Tallinna poole. 1941. aasta suveks jäi rindejoon Kesk-Eestisse pidama ja algas nn suvesõda venelaste ja sakslaste vahel.⁶⁹ Eduard sai suvesõja kohta infot enne teisi oma jaamaülema positsiooni tõttu.

Elu jaamas oli pingeline. Eduard on oma mälestustes kirjutanud, et „olud olid pinges nagu viiulikeel“. Raudteeliiklus oli väga tihe. Enne Saksa sõjaväe kiiret edasitungi itta algas Baltikumi evakueerimine. Tallinnast väljus iga päev eri liiki sõjaväeešlone. Jänedal polnud vaba teed ja Tapa ei suutnud ronge vastu võtta. Üldjuhul Eduard ei suitsetanud, aga Aegviidu jaamaülemana töötades suitsetanud ta umbes 2 pakki Grienti päevas.

Eduardi kõige traagilisem mälestus sellest ajast oli 1941. aasta juuli keskpaigast, kus NKVD⁷⁰ lasi tolle öö jaamakorrapidaja ja veel teisigi mehi maha.

Kuu aega hiljem kostnud Tamsalu kandist kanget mürinat. Üks rongiülem arvas, et see oli äike, aga paari tunni eest oli Aegviidus käinud sõjaväe ešlon, mille peal oli pika toruga suurtükk ning rong tahtis liikuda Tallinna poole. Arvatavasti ei põhjustanud neid mürinaid äike, vaid sõjaešlon. Hiljem tuli veel üks ešlon, millel oli pika toruga suurtükk, nähtavasti kauglaskekahur. Sõdurid hakkasid kamandama, et jaamatöötajad läheksid jaamakorraldaja ruumi. Nad pandi sinna terveks

⁶⁸ Zetterberg. S. 2009, lk 485–487.

⁶⁹ Samas, lk 503–504.

⁷⁰ NKVD ehk Nõukogude Liidu Siseasjade Rahvakomissariaat (*Народный комиссариат внутренних дел*) oli korrakaitse-, elanikkonna poliitilise järelevalve-, luure- ning kinnipidamisasutuste valve ja kinnipeetavate sunnitööle rakendamise tegev asutus. Allikas: Vikipeedia 2023. NKVD. Kättesaadav: <https://et.wikipedia.org/wiki/NKVD> (29.03.2024).

ööks luku taha, kuniks rongi manööverdati Tallinna poole. Kell 6 hommikul tehti uks lahti, toodi pöörmevõtmed tagasi ja öeldi, et võite minna, kuhu tahate. Jäned kandist oli juba kuulipildujate tärinat kuulda, sekka mõni kahuripauk. Aegviidule lähenes Saksa sõjaväerinne ja jaamas polnud mõtet olla, sest kui Saksa sõjaväerinne kohale jõuab, hakkab suur võitlus Vene rindegaga. Eduard hoiatas teisi jaamatöötajaid ning siirdus ise jaama vastas olevasse rappa eeldades, et sõjaväemasinad sinna ei pääse. Natuke hiljem, uudishimust jaamas toimuva vastu, hakkas Eedi üle raba raudteejaama poole sammuma, aga siis vihises kahurikuul paarsada meetrit tema ees rabamülkasse, ent õnneks see ei lõhkenud. Kostis vaid kahuripauk Jäned suunalt, sellele järgnes veel teine. Ta taipas, et vaenlane oli rabas liikumist märganud ja tulistanud. Eduard jooksis kiiresti männikusse varju ning magas seal terve öö. Kell 00.00 avasid sakslased kahuritule jaama ja alevi pihta. See ei kestnud kaua, vastu tulistamist ei toimunud, alevis suurt tulekahju polnud ja kõik jäi uuesti vaikseks. Jaamapersonal oli varjunud pargis asuvasse võlvitud, paksu mullakihiga kaetud keldrisse, mida kasutas jaama puhvet (keldrid on ka tänapäeval Aegviidu jaamas säilinud).

Foto 17. Aegviidu raudteejaama kelder, kuhu sõja ajal varjule mindi. Tänapäeval kunstisaal⁷¹
Kell 13.25 saabus mootorratastel esimene sakslaste luureüksus. Saksa rinne püsis Aegviidus kaks nädalat, siis liikusid nad edasi Tallinna suunas. Nõukogude okupatsiooni oli välja vahetanud Saksa okupatsioon. Algas jälle igapäevane jaamatöö, mis toimus nüüd saksa keeles. Vene

⁷¹ Triin Jagomägi erakogu.

laiarööpeline tee ehitati vastavalt Saksamaa raudtee laiusele kitsamaks. Eduard ja jaamapersonal matsid NKVD ebainimlikult mõrvatud viis raudteelast ümber Aegviidu surnuaiale.

36-aastaselt kohtus Eduard jaamahoones töötava 18-aastase kassapidajaga (minu vanavanaema Hella⁷²) ning Eedi kirjeldas teda kui „kena, väike neiu“. Hella (sündinud Piibor) sündis 4. veebruaril 1923. aastal ja suri 22. augustil 2015. aastal. Hella vanemad olid Hans ja Amalie-Rosalie Piibor. Hellal oli üks pärisõde Velly Maade ja 16 poolõde-venda: Paul, Marie, Hilda, Artur, Linda, Arnold, Heino ja Heinrich Piibor, Rosalie Kelter, Salme Taal, Leida Noor, Olga Marie Sild, Julius, Elfriede, Johannes ning Elfride Karu.

Hella töötas alguses Aegviidu basseinide kohvikus, hiljem aga Aegviidu raudteejaama piletikassas. Hellal ja Eduardil oli sünnipäev samal päeval. Ühel päeval, kui Hella jaamas tööl oli, kutsus Eduard ta Tallinnasse jalutuskäigule. Nad astusid Tallinnas rongi pealt maha ja hakkasid mööda Pikka tänavat sammuma. Järsku peatus Eedi suure halli maja ees. „Loeme, mis selle ukse kohale on kirjutatud!“, ütles ta. Ukse kohale oli suurte tähtedega kirjutatud PEREKONNASEISUAMET. Hella punnis küll algul vastu, aga lõpuks nad sisenesid. Hella ja Eduardi abielu registreeriti 3. veebruaril 1942. aastal, päev enne nende sünnipäeva. Nädal aega hiljem toimus ka kiriklik laulatus Aegviidu kabelis koos väikese pulmapeoga Lauassaare talus. Hella oli väga hea käsitöötægija, ta heegeldas, kudus ja tegi suuri seinavaipu.

⁷² Geni (04.02.2007). Hella Kallak (Piibor). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Hella-Kallak/1253571> (25.02.2024).

Foto 18. Hella ja Eduard Kallaku pulmapilt 10. veebruaril 1942. aastal⁷³

Eduardi ja Hella esimene tütar Ene sündis 17. detsembril 1943. aastal. Sakslaste jõud Leningradi all rauges ning Punaarmee hakkas taas Eesti poole liikuma. Eduardi ametikohustuste sekka kuulus raudtee piirkonda sattuvate pommide jälgimine ning võimalikest tagajärgedest teavitamine. Tema abikaasa ei julgenud koos väikelapsega teisel korrusel asuvas jaamakorteris magada ja jaamapersonal viis Hella koos lapsega jaama keldrisse, kus oli külm ja röske, kuid siiski pisut ohutum. Kui rinne taas Aegviidule lähenes, oli jaam ronge ja vaguneid täis ning oli karta vaenlaste pommirünnakuid. Tädi Leida⁷⁴ (Hella poolõde) võttis Ene ja viis lapse Lauassaare talusse, kus oli ohutum. Leida ei mahtunud lapsevankriga ešelonide vahelt läbi ja pidi Ene süles Lauassaarde viima.

Eedi oli veel jaama teisel korrusel, kui nägi esimesi sõjalennukeid Aegviidu poole lendamas. Ta jooksis keldrisse Hella juurde ja seal kuuldi esimesi pommiplahvatusi. Eduardi pere jäi ellu, aga paljud said haavata või surid.

⁷³ Ene Brigaderi erakogu.

⁷⁴ Geni (24.02.2007). Leida Noor (Piibor). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Leida-Noor/2308924> (26.02.2024).

Eedi ja tema pere ei tahtnud Aegviidule nii lähedal olla, sest Lauasaare talu oli Aegviidust ainult 1,5 km kaugusel. Nad panid hobused vankri ette, kolikoorma vankrile, võtsid jalgratta kaasa ja põgenesid Änninõmmes asuvasse Lõöniku tallu. Sõites küsis Eduard Ene käest, kas ta kardab ka, aga poolteiseaastane Ene olevat vastanud, et „Ene ei kardab!“.

Hella vend Heino⁷⁵, ärijuht Ago ja Eduard varjusid talu lähedal kõrgel künkal, kust oli avar vaade ümbrusele ja ööbisid tihedas männisalus. Aegviitu jõudis Vene sõjaväeüksus. Levisid jutud, et kõik, kes rinde eest metsadesse varjunud, peavad välja tulema ja oma töökohtadele naasma. Nii otsustas ka Eduard koos perega Lauassaarde tagasi tulla. Kui nad hobuseid lahti sidusid, tulid kolm Vene sõdurit koos kapteniga nende juurde ning nõudsid süüa. Hella oli talus kohal ja oskas vene keelt. Hellal oli parasjagu kana keetmine pooleli ja vene sõdurid koos kapteniga said selle endale.

Rinde järel saabusid Vene raudteelased, rongide liiklust hakkasid korraldama Vene jaamaülem ja juba ka naisjaamakorraldaja. Saksa okupatsiooni ajal standardrööpmeliseks ehitatud raudtee ehitati uuesti ümber vene laiusele vastavaks.⁷⁶ Eedi koos oma meestega jäi ka kohale, neile jäi majandusala korraldamine. Sakslaste taganemisel jäi jaama 224 mitmesuguse kaubaga vagunit, mida taganev sõjavägi tahtis puruks lasta ja põlema süüdata, aga mingil põhjusel seda ei tehtud.

⁷⁵ Geni (24.02.2007). Heino Piibor. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Heino-Piibor/2308959> (26.02.2024).

⁷⁶ Vikipeedia 2023. Raudtee. Kättesaadav: <https://et.wikipedia.org/wiki/Raudtee>.

4. ARRETEERIMINE

Punaarmee tulekuga 1944. aastal taastati Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik ehk Nõukogude kord.⁷⁷ Algas teine Nõukogude okupatsioon. Jälle algas tihe Vene ešelonide liikumine Tallinna suunas. Mandri-Eesti oli vallutanud Punaarme, saartel olid veel sakslased, sõda kestis. Levis kuuldus jaamapersonali arreteerimistest, paljud põgenesid metsa. Ühel päeval, kui Eduard oma töölaua taga töötas, sisenesid Tapa raudteejulgeoleku ülem ja neli püssimeest. Eedi proovis mitte närvi tseda, aga ta oli kartnud, et sureb. Julgeolekuülem helistas Tapale. Nende jutust Eduard aru ei saanud. Telefonikõne lõppedes ütles ülem midagi oma meestele ning nood lahkusid. Eduard avastas, et mehed olid kapist tema kausta välja võtnud ning see oli läbi tulistatud. Hiljem selgus, et Kehra jaamaülem oli metsa põgenenud, kuid hiljem siiski haarangutes langenud. Ka Eedit hoiatati, et tema vastu tuntakse huvi.

1944. aasta oktoobripühade ajal oli Vene jaamapersonal jommis. 7. novembril otsustasid Eduard ja rööpaseadja minna Soodla jõeale kalale. Nad olid saanud natuke aega kala püüda, kui hakanud tugevalt sadama ning nad jooksid heinakuhja juurde vihmavarju. Varsti tulid nende juurde tuttavad rööpaseadjad ja teatasid, et Vene jaamaülem oli käskinud Eedil kiiresti jaama ilmuda. Koju jõudes võttis Eedi taskust tulirelva (seda ei tohtinud tollal omada) ja pani kiiruga lapse pissipotitooli põhja alla. Jaama ooteruumis võtsid teda vastu kaks NKVD meest, ühel mehel oli seljas vintpüss. Eedile patsutati „sõbralikult“ õlale ja öeldi, et ta on arreteeritud.

Kätte saadi ümmarguse söögilaua alla peidetud jahipüss. Kogu varandus kirjutati pisiasjadeni üles ja kõik kuulus konfiskeerimisele. Imekombel jäi lapse pissipott nimekirjast välja. Kaasa võeti jahipüss, pildialbum, raudteeteenete medal, mis oli antud kümne aasta ohutu liiklemise korraldamise eest. Laulatussõrmuse andis Eduard naise kätte. Edasi viidi ta valve all jaamakorraldaja ruumi. Varsti toodi sinna ka Hella vend Heino. Nad istusid seal rongi saabumiseni. Enne lahkumist sai Eduard Hellat viimast korda suudelda. Rong viis nad esialgu Tapale, samal ööl jõudsid Tallinna, Nunne tänaval asuva maja keldrisse.

Nunne ja Suur-Kloostri tänava nurgal asuvas hoones oli 1940–1941 aastatel ja sõjajärgseil aastail nn raudtee NKVD. 1940–1941 peeti selles majas kinni peamiselt raudteelasi, keda tol ajal massiliselt arreteeriti.⁷⁸

⁷⁷ Zetterberg, S. 2009, lk 532.

⁷⁸ Kask, M. Majad täis mälestusi. Kättesaadav: http://kultuur.elu.ee/ke490_majad.htm#top (26.02.2024).

Foto 19. Nunne 18 ehk nõukogude okupatsiooni ajal asus seal Eesti Raudtee NKVD, tänapäeval Tallinna Kesklinna Valitsus⁷⁹

Kõik arreteeritud olid Eduardile tuttavad raudteelased. Hoones oli jaamaülemaid, jaamakorraldajaid, veduri- ja trammijuhte, hiljem toodi sinna ka raudteevalitsuse direktor Jaan Raudsepp.⁸⁰ Arreteeritute suures grupis oli palju naljamehi ning igav neil polnud. Üks põnevamaid ja naljakamaid mehi oli trammijuht Šankeevits, kes oli pikemat aega olnud meremees ja kellel oli palju lugusid erinevatest seiklustest.

⁷⁹ Kaarel Jagomägi erakogu.

⁸⁰ Raudteevalitsuse direktor Jaan Raudsepp 60-aastane (16.08.1933). *Postimees*, lk 1.

Algasid ülekuulamised. Kell 23.00–00.00 kutsuti välja ja viidi ülekuulamisele paar inimest, tagasi toodi nad mõned tunnid hiljem. Esialgu pandi kirja tema sünniaasta, päritolu, haridus, kõik organisatsioonid, kuhu oli kuulunud jne. Kuna Eedi vene keelt ei osanud, siis käis vestlus tõlgi vahendusel. Füüsilist jõudu tema peal ei kasutatud, kuid ähvardusi oli palju. Kord röökis uurija: „Ma lasen sind maha kui koera!“ ja kui Eedi sellele repliigile vastas, lubas uurija, et Eduard ei näe oma naist kunagi. Kui uurija oli lõpuks maha rahunenud, siis küsis ta, keda Eduard pooldab: sakslasi, inglasi või rootslasi. Eedi vastas, et kõik võõrad riigid, kes vägivaldselt Eesti territooriumile tungivad, on tema vaenlased ja ta vihkab neid. Kui kõik ülekuulamised lõpetatud, viidi Eedi Patarei vanglasse. Sada kakskümmend inimest ühes ruumis – 80 eestlast, 40 venelast. Nende seas oli ka kergejõustiklane Aleksander Kolmpere⁸¹. Püsti seistes mahtusid inimesed ruumi, aga põrandale magama heitmiseks ruumi ei jagunud. Osa mehi proovisid ka talupoegade pakkidest varastada, aga Eduard ja Heino löid korra majja.

3. veebruaril 1945. aastal viidi Eedi koos Heinoga Kalamaja tänava ühte majja, kus loeti ette tema süüdistusakt. Selles seisis: osavõtt omakaitsest, salaluure sakslaste kasuks jne. Ka Heinol olid samad süüdistused. Kohus läks otsust tegema eesriidega eraldatud teise ruumi. Toast oli kuulda gramfoniheliseid ja lõbusat naeru. Tükk aega hiljem tuli kohus ning otsus oli järgmine: §58-1a⁸² alusel mõistetakse süüalustele 10 aastat töö- ja paranduslaagrit pluss 5 aastat asumisel. Pärast seda viidi nad jälle Patareisse.

1945. aasta märtsi keskpaigas viidi Eedi Lasnamäe vanglasse⁸³. Mõlemal pool kolonni olid relvastatud sõdurid, lisaks verekoerad. Kui mõni juhtus nõrkusest või haiguse tõttu rivist sammu maha jääma, oli verekoer kohe kukil. Mitu kuud olid nad pesemata ja ootasid oma saatust.

⁸¹ Geni (28.06.2008). Aleksander Gottlieb Klumberg. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Aleksander-Kolmpere-Klumberg/6000000014705313195> (26.02.2024).

⁸² Vikipeedia 2024. § 58. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/%C2%A7_58 (17.03.2024).

⁸³ Vikipeedia 2023. Lasnamäe Vangla. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/Lasnam%C3%A4e_Vangla (03.03.2024).

Foto 20. Lasnamäe vangla *circa* 1860. aastal⁸⁴

⁸⁴ Tallinn, vangla Lasnamäel 1860. Tallinna Linnamuuseum, TLM F 2107.

5. KOLÕMA

1945. aasta aprilli alguses paigutati Eduard koos teistega kaubavagunitesse ja algas sõit Kauglta. Selja taha jäid Aegviidu, Tapa, Kohtla-Järve, Narva. Mõne päeva pärast ületas ešelon Uurali mäed. Küladest mööda sõites oli näha õitsvaid kirsi- ja õunapuid ja iga natukese aja tagant paistsid okastraataiad ning vahiputkad. 5. mail 1945 a aastal jõudis Eedi Novosibirski jaama. Saksamaa oli kapituleerunud, sõda oli lõppenud, jaamaesisel rahvas juubeldas. Ühes linnas (nime Eedi ei mäleta), peatus ešelon pikemalt. Vangid aeti vagunitest välja ja rivistati viiekaupa jaamateede vahele. Jaama oli kogunenud palju rahvast. Sõdurid hakkasid rahvale rääkima, et vangid on fašistid. Seejärel pandi vangid rongi tagasi ja sõit läks edasi. Möödus Baikal, läbitud said kümned tunnelid ja lõpuks oli rong Vaikse ookeani kaldal Nahhodkas. Rongisõit kestis kuu aega.

Foto 21. Linn Kolõmal⁸⁵

Nahhodka (*Находка*) on linn Venemaal Primorski krais. Linn asub Trudnõi poolsaarel Jaapani mere Nahhodka lahe ääres, 166 km Vladivostokist (Ida-Venemaa lõunapoolseimast linnast) kagus (teed mööda). Linn asutati hüdrograafiapostina 1864. aastal. Sadamalinna ehitamist seostati Nõukogude Liidu juhtkonna plaaniga viia meresadam Vladivostokist Nahhodka lahte. Gulagi

⁸⁵ Ene Brigaderi erakogu.

vangide jõupingutustega avati 1947. aastal sadam ja 1950. aastal sai küla linna staatuse. Nahhodka nimi tuleneb lähedal asuva Nahhodka lahe nimest, mille avastasid vene meremehed 1859. aasta suvel. Legendi järgi hüüatas üks meremeestest varem tundmatut lahte nähes: „Milline leid!“, vene keeles: «Вот это находка!». ⁸⁶

Foto 22. Fragment Lõuna-Ussuri piirkonna kaardist aastast 1870, Ameerika lahe piirkond. Nahodka sõjalise punkti asukoht⁸⁷

1930. ja 1940. aastatel tegutsesid Nahhodkas alalised laagrid ja Gulagi vangide transiidipunkt. Nahhodka kaubasadama ehitusega tegeles 1939. aasta detsembrist 1941. aastani Sunnitöölaagri ja Ehituse Direktoraat nr 213, misjärel võttis ehituse üle kaevanduste, ehitus- ja tootmisettevõtete koondis Dalstroj (Дальстрой). Vangide tööd kasutati kauba- ja kalasadama ehitamisel kuni 1958. aastani. Laagritsoonid asusid 1., 2. ja 44. lõigul, Astafjevi neemel ja Lisi saarel (Лисий остров). Lisi saarel tegutses aastatel 1937–1941 vangikoloonia. Nahhodka transiidipunkt töötas aastatel 1938–1946. Transiidilaagritsoonid (mahutasid kuni 20000 süüdimõistetut) asusid Солёное озеро, - Soolajärv, Бархатной, - Barkhatnaja tänav, Площади Совершеннолетия nime kandva väljaku ja sadama piirkonnas. Transiid jagunes ülemtransiidiks, alamtransiidiks, üldrežiimi laagriks ja naiste laagriks. Paljud vangid surid kopsupõletikku ja nakkushaigustesse, surnud maeti alale, mis

⁸⁶ Wikipedia 2024. Находка. Kättesaadav: <https://ru.wikipedia.org/Находка> (26.02.2024).

⁸⁷ Wikipedia 2025. Southern-Ussuriisk Territory 187X. Kättesaadav: https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Southern-Ussuriisk_Territory_187X.jpg (26.02.2024).

tänapäeval jääb *Пограничной* (Pogranitšnaja) tänava piirkonda ja *Ободной* alale. Paljusid ei saanud matta ettenähtud kohtadesse ja seetõttu tuli nad matta sinna, kus inimene suri. Tundmatud hauad on üle linna laiali, paljud hooned asuvad kontidel.

Eduardi ja teisi vange tervitas linnas tohutu suur okastraataed, mis oli ääristatud vahitornidega. See oli koonduslaager, kust edasi Kolõmale toimetati neid laevadega.

Kolõma, jakuudi keeles *Халыма*, asub Kaug-Idas Venemaal, Ida-Siberi mere ja Ohhoota mere vahel. Kolõma ei ole eraldi haldusüksus ja piirid ei ole täpselt määratletud, asudes Tšuktšimaa, Magadani oblasti ja Jakuutia territooriumitel. Arusaam Kolõmast kui konkreetsest piirkonnast tekkis 1920.–1930. aastatel: esmalt seoses Kolõma basseinis rikkalike kulla ja muude mineraalide leiukohtade avastamisega ning massirepressioonide aastatel 1932–1953 kui eriti raskete elu- ja töötingimustega sunnitöölaagrite asukohana. Piirkond oli varem asustatud evenide, jukagiiride, tšuktšide, jakuutide ja teiste rahvustega.⁸⁸

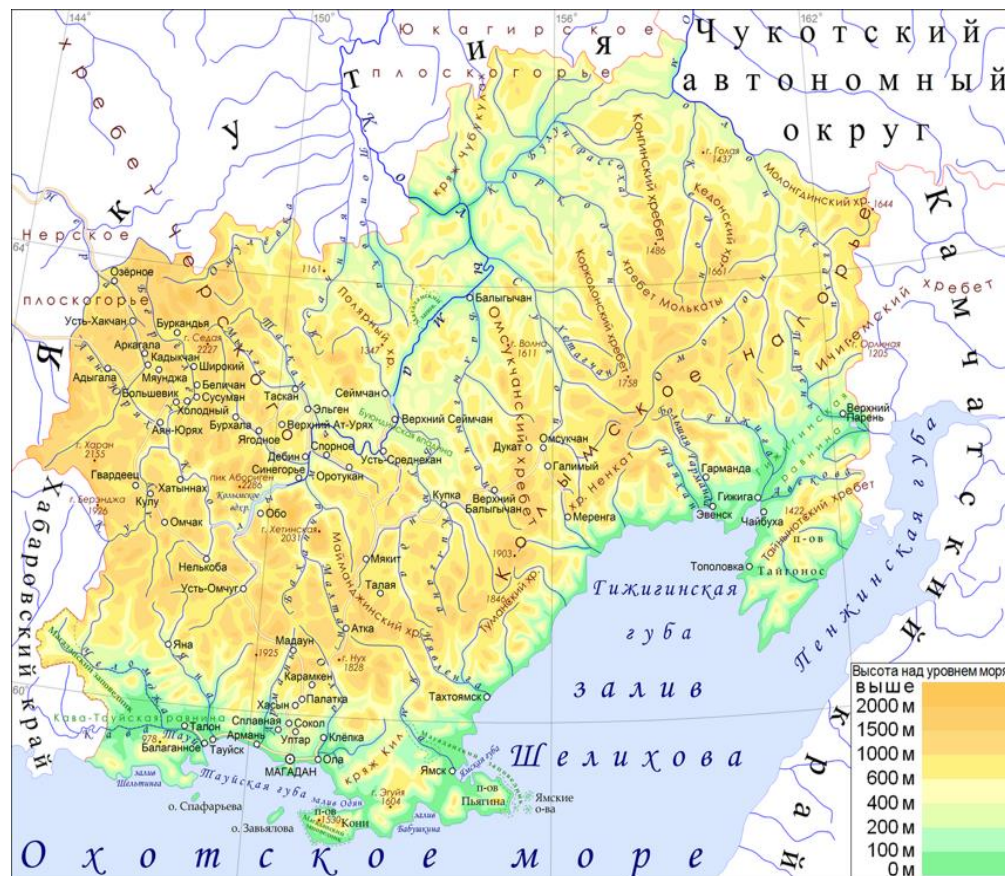

Foto 23. Magadani oblasti kaart⁸⁹

⁸⁸ Wikipedia 2024. Колымский край. Kättesaadav: <https://tinyurl.com/27hnjx5u> (26.02.2024).

⁸⁹ Wikipedia 2012. Савин А. С. Карта Магаданской области. Kättesaadav: <https://tinyurl.com/bddp2sd9> (26.02.2024).

Vangilaagri ülemad hakkasid huvi tundma, mis elukutse esindajad saabunud olid. Oli lukkseppi, rauatreialeid, keevitajaid, pottseppi, ehitajaid ja neist moodustati vastava ala brigaadid. Eduard valis puusepa- ja ehitaja ameti, sest kirvega oli ta juba noorelt töötama õppinud. Paljud saadeti Kolõmale kaevandustesse, aga mõned brigaadid, sealhulgas puutööbrigaad, jäid Nahhodkasse. Heino saadeti Kolõmale ja Eduard ei kohtunud temaga enam kunagi. Eduardi brigaad ehitas Nahhodkasse esimesi maju. Praegu on Nahhodka suur sadamalinn, aga tol ajal oli Nahhodka tühi maa. Eduard elas koos brigaadiga kaubalaeva trümmis. Ühes trümmi otsas oli toiduainete ladu, teisel korrusel narivoodid. Pärast laeva valmimist pidi brigaad sõitma sama laevaga Magadani, sõit kestis seitse päeva. Nad sõitsid mööda ka tsaariaja kuulsast külmunud maast Sahhalinist. Magadani sadamas ootas ees uus vangilaager.

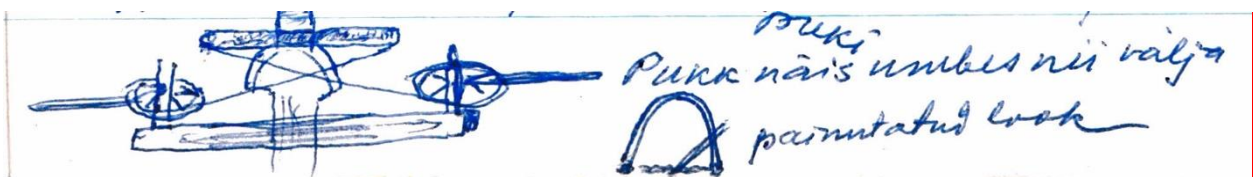
Magadan (*Магадан*) on sadamalinn Venemaa kirdeosas. Magadan asutati 1930. aastal Ola orus, Nagajevo asula lähedal. Asukoht on Ohhoota mere ääres Staritski poolsaart Nagajevi ja Gertneri lahtede vahel mandriga ühendaval maakitsusel. Magadani nime tekkelugu ei ole siiani täpselt teada. Ühe versiooni kohaselt pärineb see evengikeelsest sõnast mongodan (*монгодан*) ehk mere sete. Teise versiooni kohaselt sõnast mongoti (*монгот*), mis tähendab kuivatatud puud. Kolmanda versiooni järgi seal kunagi elanud vaese Evengi Magda (*Магды*) hüüdnimest mäda känd. Kliima on karm, lühikese suvega, mis hõlmab valgete ööde perioodi. Magadan oli Stalini ajastul poliitvangide peamine transiidikeskus ja Dalstroi kullakaevandamist ja ehitust haldav trust. Linn toimis hiljem kulla ja muude metallide ekspordisadamana. Kui 20. sajandil hakati väärismetallide kaevandamiseks uusi kohti otsima, tõusis Venemaa valitsuse huvi Tšukotka ja Ohhoota ranniku vastu. Venemaa äärealadele saadeti mitu ekspeditsiooni, kuid tööstuslikku kulda ei leitud. 1915. aastal leidis Kolõma Srednekani (*Среднекан*) basseinist kulda maadeavastaja Shafigullin (*Шафигуллин*), hüüdnimega Boriska (*Бориска*). 1926. aastal leidis Sergei Vladimirovitš Obrutševi (*Сергей Владимирович Обручев*) ekspeditsioon piirkonnast soodsad geoloogilised tingimused. Kaks aastat hiljem alustas Juri Aleksandrovitš Bilibini (*Юрий Александрович Билибин*) esimene Kolõma ekspeditsioon Kolõma üksikasjalikku uurimist ja hüdrograafiline ekspeditsioon soovitas teedeehituse lähtekohaks just Nagajevi lahte sadam ehitada. 1930. aastate lõpuks sai Kolõma piirkond Gulagi laagrite asukohaks. Kümned tuhanded vangid töötasid kullakaevanduses. Lisaks lasti seal aastatel 1937–1938 NKVD otsusel maha tuhandeid vange. 14. juulil 1939 nimetati Magadani küla linnaks. Seda kuupäeva peetakse Magadani sünniaastaks. Pärast Stalini surma 1953. aastal hakkasid Kolõmas vangid järk-järgult asenduma riigi teistest piirkondadest pärit tööliste ja spetsialistidega, keda meelitasid pigem kõrgemad palgad ja hüvitised.⁹⁰

⁹⁰ Wikipedia 2024. Magadan. Kättesaadav: <https://en.wikipedia.org/wiki/Magadan> (26.02.2024).

Eduard kirjutab oma päevikus, et kaasavõetud riided võeti vangidelt saunas ära ja kõik mehed pandi ühesuguselt riidesse: vatipüksid, vatikuub ja samast materjalist jalavarjud. Neid pildistati igalt poolt, võeti näpujälgi, anti kaks riidelappi, millele oli kirjutatud isiklik number ning mis tuli ise õmmelda püksipõlvele ja vatikuuele. Laagris levisid düsenteeria ja teised haigused just alatoitluse ja külma tõttu.

Nahhodkas haigestus Eedi paremal käel olnud haava tõttu veremürgitusse. Kolm päeva püsis tal palavik 41 kraadi. Käsi taheti amputeerida, aga kuna peaarsti kohal ei olnud, siis kirurg ilma Eduardi nõusolekuta operatsiooni ei tahtnud teha. Eedi oli nõrk, ta ei suutnud palavikuga voodist püsti tõusta. Ta kaalus siis vaid 52 kg endise normaalkaalu 75 kg asemel.

Ühel õhtul aeti Eedi koos paari nõrgema mehega lahtisele veoautole, külma oli umbes –40 kraadi. Neil olid räbalad vatipüksid ja vatikuub särgi peal. Nad viidi Magadani lähedal asuvasse seafarmi, sõit sinna kestis umbes poolteist tundi. Vaevu roomasid nad neile määratud ruumi. Järgmisel päeval parandasid nad sigade aedu ja olid rõõmsad, et said seda teha soojas ruumis. Sigu toideti värske kala, suhkrupeedi ja jõusöödaga. Eedi ja teised mehed sõid mõnikord sigade sööki, et saada lisatoitu. Ülemus küsinud Eedilt, et kas ta lookasid⁹¹ oskab painutada. Kui Eedi vastas, et ei oska, siis uurinud, et kas ta vähemalt näinud on. Eedi oli näinud Koolitaari kodutalus, kuidas lookasid painutati ning ta viidi koos paarikümne mehega seafarmist paari kilomeetri kaugusele jõeorgu, kus olid mõned lagunenud barakid ja noorloomade laut. Teised mehed hakkasid barakke remontima, ehitisi kasutasid suvel naisvangid heinateol. Eedile anti lauda tühjas otsas ruum lookade painutamiseks. Pottsepp tegi küttekolde, selle peale pandi tühi bensiinivaat auru keetmiseks, ukrainlane õonestas jämedast puust auruküna, millesse loogapuud 24 tunniks keema pandi. Eduard meisterdas painutuspuuki vastavalt looga šabloonile.

Joonis 2. Joonis Eduardi päevikust, mis kujutab lookade painutuspuuki⁹²

Loogapainutuse töökoda sai valmis. Eedi pani härjad saani ette ja läks metsa loogapuid otsima, aga metsas olid põhjapõdrad paljusid puid kas söönud või vigastanud. Ainult jõekaldalt oli midagi leida. Aurutusküna tegi puud pehmeks, et neid saaks painutada. Sinna mahtus 10–12 puutükki. Kui loogapuud olid aurutuskünas 24 tundi keenud, tulid ülemused vaatama, mis tööst välja tuleb. Läks painutamiseks. Eedi pani ülemused rattaid keerama, ise tagus paindekohale kiile, et puu

⁹¹ U-kujuliselt kõveraks painutatud puu, mille külge hobuse rakendamisel kinnitatakse rangiroomade abil aisad (EKSS, 2009).

⁹² Joonis: Eduard Kallaku käsikirjaline päevik.

pinde üles ei lööks. Mõned läksid katki, mõnest tuli päris korralik look välja. Ülemused olid tulemusega rahul ja nii kestis töö umbes kuu aega. Eduard oli sunnitud töötoas magama, sest ta pidi vaatama, et katla all tuli ei kustuks. Selle töö tõttu anti talle sööklas topeltkogus süüa. Ruumi teises otsas töötavad karjanaised vajasid sageli tema abi, tasuks töid naised kaerajahust hapendatud piimvalget kiisli⁹³.

Kord anti korraldus, et iga mees pidi päeva jooksul valmistama kaks korvi, saadeti metsa konvoi saatel korvimaterjali otsima. Suurem grupp läks metsa, aga Eduard rändas üksinda jõeharu pidi, lumi oli rinnuni ja raske oli edasi liikuda. Järsku murdus tema all olev jää ja ta oli kaenlast saadik vees. Jää alla vajumisest päästis Eedit kaenla alla korjatud korvivitste kimp. Oli maikuu, sadas tihedat laia poolsula lund, kedagi polnud lähedal teda aitamas. Ta rabeles ennast sealt välja, riided olid märjad, külmad ja rasked. Eedi kõndis leivaküpsetamise majja, et sooja saada, imekombel oli pagar eestlane ning andis Eduardile natuke leiba. Eedi pani oma riided kamina juurde kuivama, aga kuivaks neid ei saanud, vaid ainult soojaks. Kui Eedi astus leivaküpsetamise majast välja, et otsida veel korvimaterjali, leidis konvoi ta üles. Õnneks oli konvoi inimlik ning haaras Eduardi käest korvimaterjali üle ühe öla, kandes püssi teisel ölal. Öö otsa punus Eduard kangete liikmetega korve, hommikuks olid need valmis.

Ühel päeval ilmus heinamaalaagrisse seafarmi laagri ülem ratsahobusel. Eedi viidi üksi tagasi seafarmi. Järgmisel päeval sõidutati ta Magadani haiglasse, mis asus Magadani linnast 10 kilomeetrit eemal, puutöökotta vankrirataste tegemist õppima. Haiglas töötasid vabad inimesed, süüa sai Eduard normaalselt. Pooleteise nädala pärast tuli jälle ülemus, et teada saada, kuidas õppimine edeneb. Meister kiitis Eduardi, et ta on juba vana meister, oskab iseseisvalt töötada küll. Eduardile anti vabakäiguluba ja ta hakkas töötama hobubaasis. Eedi remontis tol ajal regesid, vankreid ja tegi muid vajalikke töid. Stalini korraldusel (1948. a) eraldati kõik poliitilise paragrahviga vangid kriminaalkurjategijaist ja paigutati eraldi tugevdatud režiimiga laagrisse. Tuli minna, ülemus pakkus küll 10 venelast Eedi asemel, aga see nali ei aidanud. Eduardi uus laager oli nüüd Dneprovski kaevanduses.

Dneprovski laager asus ligi 300 km kaugusel Magadani linnast, mägedes. Kaevandus töötas pausidega 1941–1955. Kassiteriidi lasundi Neregi jõe ääres avastasid 1940. aastate alguses Dalstroi geoloogid. Eraldusala oli ümbritsetud okastraadiga ja oli mõõtmelalt 3 × 8 km. Laager asus kuristikus, mägede vahel 900 m kõrgusel. Kaevandus alustas tööd 1941/1942 (erinevad allikad annavad erineva aastaarvu). Neljakümnendate aastate keskel kuulutati aga tina madala sisalduse ja kaevandamisprotsessi kalliduse tõttu Dneprovski kaevandus kahjumlikuks ja suleti ajutiselt. 1949. aastal avati see aga uuesti ja likvideeriti 1955. Kaevanduses töötasid Sevvostlagi

⁹³ Kaerakile (EKSS, 2009).

(*Севвостлаа*) vangid ja alates 1949. aastast erilaagri nr 5 – Berlag – süüdimõistetud. Laagris elas 500 kuni 1500 vangi. Dneprovski põhitööjõud olid Venemaa ja teiste Nõukogude Liidu vabariikide kriminaalkodeksi erinevate artiklite alusel süüdimõistetud vangid. Nende hulgas oli ka nn poliitiliste süüdistuste alusel ebaseaduslikult represseeritud. Kõikidel Dneprovski tegevusaastatel olid siin peamiseks töövahenditeks kirka, labidas, raudkang ja käru. Mõned kõige keerulisemad tootmisprotsessid olid siiski mehhaniseeritud. Laagri kohta informatsiooni otsides, leidsin huvitavaid fotosid⁹⁴ ja filme. Esimese filmi⁹⁵ autoriteks olid Gulagi muuseumi töötajad. 2018. aastal külastasid endist laagrit ka eestlased^{96 97}.

Eduardi mälestustes on kirjas, et ühe kahekorruselise maja ehitamisel varisesid tellingud, sest ehitusel puudusid naelad ning tellingud seisis koos traadist raiutud juppidega. Eduard kukkus teiselt korruselt turja peale ja murdis ribid rinnaku küljest lahti. Alguses ei tundnud ta suurt midagi, kuid tunni möödudes ei saanud ta enam käsi liigutada, rind oli ka paistes. Ta viidi Magadani haiglasse ehk sinnasamasse, kus ta vankrirattaid tegi. Kui ta oli jõudnud haiglasse ja teda uurima hakati, olid arstid üllatunud, et ta veel elus oli. Haiglas sai Eedi paberi ja kirjutusvahendi ning kirjutas Hellale kirja Eestimaale.

94 Livejournal (10.07.2014). Радченко, Е. Рудник "Днепровский" в деталях. Колыма времен ГУЛАГа. Kättesaadav: <https://drs-radchenko.livejournal.com/29147.html> (03.03.2024).

95 Youtube (01.09.2014). Лагерь «Днепровский», Колыма. Экспедиция Музея истории ГУЛАГа, август 2014. Kättesaadav: <https://www.youtube.com/watch?v=Dvv79tAMTnY> (03.03.2024).

96 Youtube (10.08.2018). Estonians AWD trip to Dneprovski lager in Siberia 31.07.2018. Kättesaadav: <https://www.youtube.com/watch?v=AJmtoa1xHZk> (03.03.2024).

97 Magadanmedia (21.06.2021). Бывший колымский оловянный рудник Днепровский может стать местом мемориального туризма. Kättesaadav: <https://magadanmedia.ru/news/1117954/> (03.03.2024).

Foto 25. Pilt, mis saadeti Eduardile Siberisse. Pildil on Marju, Hella ja Ene⁹⁸

Dneprovskis algas jälle raske vangielu: alatoitus, ränk töö, vähe sai magada. Eedi ehitas kaaslastega maagipesemise tsehhis põrandat, see oli laagrist umbes 1,5 kilomeetrit väljas. Tööle mindi hommikul, tagasi jõuti õhtul, leib võeti kelguga kaasa.

Ühel tööpäeval tundis Eedi end halvasti ja vajus teadvusetult kokku. Ta roomas omal jõul väravaputkasse sooja, kuid kaotas seal jälle hetkeks teadvuse. Oli tööaja lõpp, konvoi käsutas Eedi tühjale leivakelgule pikali ning teised pidid ta laagrisse tirima. Laagrisse jõudes läks Eduard ambulantsi. Ta rääkis velskrile oma loo, aga velsker oli samuti vang ning ei tohtinud teda töölt vabastada. Õnneks kutsus laagriarst järgmisel päeval Eedi ambulantsi ning vabastas Eedi töölt kaheks nädalaks.

Häid uudiseid oli ka. Tekkis võimalus kirju, kodumaiseid ajalehti, pakke, riideid saada. Läbi suhtluse sai kuulda sündmustest, mis mujal toimusid, näiteks et Lydia Koidula surnukeha toodi Leningradist Tallinna⁹⁹ ja et Stalini suri 5. märtsil 1953. Pärast Stalini surma ilmnasid ka mõned

⁹⁸ Ene Brigaderi erakogu.

⁹⁹ Suviste, M. (11.04.2015). VÕÕRSILT KODUMULDA: kuidas Lydia Koidula ümber maeti ja mis saab Marie Underist. *Õhtuleht*. Kättesaadav: <https://www.oh tuleht.ee/elu/672754/voorsilt-kodumulda-kuidas->

leevendused: isiklikud numbrid püksipõlvel ja seljal ei olnud enam vajalikud, arstide komisjonid külastasid laagrit sagedamini, toit muutus pisut paremaks, Eedi ja teiste vastu hakati huvi tundma kui tööinimeste vastu. Selle aja jooksul töötas Eduard mitmes brigaadis. Tislerite brigaadiga tegi ta näiteks aknaraame. Oma ligikaudse ajaarvestuse järgi pidi tema aeg varsti täis saama. Tööleminekurivist hõigati välja rühm mehi, nende hulgas ka Eedi. Selgus, et nad olid oma aja ära istunud. Eedi ja kaaslased olid vabad, aga ees oli veel viis aastat asumist. Õhtu eel avanesid traataia väravad, veoauto ootas ning konvoi selgitas Eedile ja tema kaaslastele, nad lähevad alguses Jaagodnasse (*Ягодное*, nimekujud ka Yagodnoye või Jagodnoi¹⁰⁰) ja seejärel Orotukani (*Оротукан*).

Jaagodna asutamise ajaks peetakse 5. novembrit 1935. Küla asub Debini jõe vasakul kaldal Jagodnoi jõe ühinemiskohas, Sussumanist 80 km kagus ja Magadanist 335 km põhja pool (528 km maanteed mööda). Küla sai oma nime Jagodnoi jõe järgi (jakuudi nimi on *Дьоллинаах* ehk õnnelik). 1934. aastal asusid tulevase küla asukohale elama teetöölised. Piirkond oli väga marjarahke. 1934. aasta lõpus ja 1935. aasta alguses saabus praeguse küla kohale väike rühm kaevandusspetsialiste. Samal ajal algas Kolõma asustamine vangidega, kes olid esimesed ehitajad ja elanikud. 1938. aasta alguseks kerkis külasse vitamiinitehas, mis tootis männiokastest ekstrakti, mida kasutati skorbuudi¹⁰¹ vastu.

1930. aastate lõpus rajati kitsarööpmeline raudtee, mis ühendas Ust-Taskani (*Усть-Таскан*) ja Elgen-Ugoli (*Эльген*) külasid. Raudteel veeti kütust Taskani soojuselektrijaamale, mis varustas elektriga põhja-, lõuna- ja edelaosa kaevandusi. Aastatel 1949–1957 asus asulas Gulagi võrgu Dalstroi lõigus asuva Sevlagi (ÜRP Eriotstarbeliste Põhjalaagrite Valitsus *УСЕВЛОН*, *Севлаг*) sunnitöölaagri administratsioon, kus kullakaevandamisel, teedeehitusel ja puude langetamisel kasutati kuni 15 800 vangi.¹⁰²

Jaagodnast said Eduard koos kaaslastega isikutunnistused ja edasi suunati nad töökohtadele vastavalt erialale. Eedi sattus Orotukani. Küla asub Magadani oblastis Jagodninski rajoonis Orotukani jõe paremal kaldal. Koordinaadid: N 62°15'52" E 151°40'13".¹⁰³

[lydia-koidula-umber-maeti-ja-mis-saab-marie-underist?fbclid=IwAR2wEm6JokXWYve0zsOdFEYMjkjA1qDv-AaW208JXoXHbRAfeaoTTGjJ5-E](https://koidula-umber-maeti-ja-mis-saab-marie-underist?fbclid=IwAR2wEm6JokXWYve0zsOdFEYMjkjA1qDv-AaW208JXoXHbRAfeaoTTGjJ5-E) (16.03.2024).

¹⁰⁰ Sõelsepp, V. 2021, lk 367.

¹⁰¹ Skorbuut on C-vitamiini vaegusest põhjustatud haigus. Nähud: igemete, seedeelundite, naha ja lihaste verumine, igemepõletik, hammaste väljalangemine, ainevahetushäired. Allikas: Eesti Entsüklopeedia 2006. Skorbuut. (2006). Kättesaadav: <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/skorbuut3> (03.03.2024).

¹⁰² Wikipedia 2024. *Ягодное (Магаданская область)*. Kättesaadav: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Ягодное_\(Магаданская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ягодное_(Магаданская_область)) (26.02.2024).

¹⁰³ Geohack. *Orotukan*. Kättesaadav: [https://geohack.toolforge.org/geohack.php?pagename=Orotukan¶ms=62.2645_N_151.6703_E_type:city\(1531\)_region:RU-MAG](https://geohack.toolforge.org/geohack.php?pagename=Orotukan¶ms=62.2645_N_151.6703_E_type:city(1531)_region:RU-MAG) (26.02.2024).

Küla staatuse sai asula 1953. aastal, kuigi oli asustatud juba 1930ndatel aastatel. 1931. aastal leidsid geoloogid Kolõma piirkonna orgudest kullavarusid ja rajasid jõe äärde laagri, mis asus praeguse Orotukani asukoha lähedal. Varsti pärast seda algas Kolõma maantee ehitamine. Järgnevalt tsiteerin kuidas kirjeldab asula tekkimist ekspeditsiooni juht V. A. Tsaregradskiy (B.A. Цареградский) oma raamatus „По экрану памяти“: „Nagu paljud ajutised asulad, kasvas ka meie baas spontaanselt, ilma range arengukavata. Ainult üks rida maju – kontor koos raamatupidamisega, kaks ühiselamut, kaks maja, mis ehitatud tööliste poolt, kes ootasid oma perede saabumist – elamute rida, sirgjooneliselt piki kallast. Jätkuna valmisid palkhooned: tehniline kontor, söökla, klubi jne. Ja veel edasi, allavoolu, kaldal, paistis saun“¹⁰⁴. Nime sai asula jõe järgi, mille nimi tuli jakuudi sõnast *өртөөхүн* (örtөөхүн), mis tähendab väikest põlenud heinamaad või metsaala. Alates 1935. aastast asus siin Dalstroji hallatava Gulagi süsteemi laager.¹⁰⁵

Eduard meenutab, et Orotokanis elas tol ajal umbes paartuhat elanikku. Selles asulas oli rauatöömashinate remondivabrik, mis varustas ümberkaudseid kaevandusi vastavate seadmetega. Kaadriosakond määras Eduardi abimajandisse vanu angaaritüüpi kasvuhooneid ümber ehitama. Avantsiks anti 25 rubla ja Eduard asus tööle. Eedi leidis uues töökohas kaks eestlast, kes mõlemad töötasid sigalas. Seltskond oli rahvusvaheline: ungarlane, lätlane, leedukas, poolakas, valgevenelane, rumeenlane, aserbaidžaanlane, armeenlane jne.

¹⁰⁴ Tsaregradskiy V.A. 1987. *По экрану памяти: Воспоминания о Второй Колымской экспедиции, 1930—1931 гг.* Kättesaadav: https://www.klex.ru/author/tcaregradskii_v_a/ (26.02.2024).

¹⁰⁵ Panikarov, I. (20. veebruar 2009.a.) *Поселок Оротукан*. Kättesaadav: <https://www.kolyma.ru/magadan/index.php?newsid=322> (03.03.2024); Wikipedia 2022. Orotukan. Kättesaadav: <https://en.wikipedia.org/wiki/Orotukan> (03.03.2024).

Foto 26. Eduard „vana angaari“ moodi kasvuhoonete juures¹⁰⁶

Otsene ülemus oli agronoom, väljasaadetud volgasakslane. Eedi sai agronoomiga headeks sõpradeks, nad käisid koos kalal ja jahil. Eduard elas siis ühes väikeses toakeses sovhoosi kontori ruumides, mis oli talle usaldatud kontori valvamise ja ahjukütmise eest. Eedi sai järjekordse kirja, kus Hella kirjutas suure murega, et Marju (minu vanaema) on väga raskesti haige, elulootust vähe, peajuu tuberkuloos. Hella oli töökoha leidnud Tallinnas saapavabrikus, mis võimaldas hädapärast äraelamist. Eedi hakkas töötama kõvemini ja sai juba pisut rahagi. Ta ostis endale vajalikud riided ja jalanõud, et pisutki inimese moodi välja näha. Eduard sai kiituse hea töö eest ning auhinna oli 27 päeva sanatooriumis Talaja¹⁰⁷, kuid puhkuse järel Eduard ennast eriti paremini ei tundnud.

Talaya (*Тáлая*) on küla Magadani oblastis Talaja jõe orus, 276 km kaugusel Magadanist. Küla on oma nime saanud Talaja jõe järgi, mis evengi keeles tähendab „kitsas allikatega org“. Küla asutamise ajaks loetakse 1904, kuid koha esmamainimine toimus 1868. aastal Jamski küla kirikuarhiivi dokumentides. Dokumentides mainitakse, et kaupmees Afanasi Bušuev (*Афанасий*

¹⁰⁶ Ene Brigaderi erakogu.

¹⁰⁷ Wikipedia 2024. *Тáлая*. Kättesaadav:

<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%8F> (26.02.2024).

Бывшее) avastas Talaja vee raviomadused. Kaupmees külmutas vett ja müüs jääd. Ka tänapäeval asub külas sanatoorium Talaja.¹⁰⁸

Eestlasi oli Orotokanis umbes 50. Nooremad löid kampa ja ehtasid kümne peale „kooperatiivi“, kus igaühel oli omaette korter. Ehitusmaterjali polnud saada, maja löödi üles juhuslikest materjalidest, näiteks kastilaudadest. Seinad täideti saepuruga ja krohviti üle lehmaseguga. Puhkepäevadel kogunesid Eedi ja kaaslased mõnesse sellisesse korterisse, kus võeti veidi viina ja lauldi lihtsaid eesti laule. Peeti ka sünnipäevi ja pulmi, isegi ühed matused, Alfred Niinla omad. Alfred Niinla oli Tallinnas Lorupi klaasitehases klaasimeister olnud. Ta oli õppinud Tšehhoslovakkias klaasimeistri eriala, valdas mitut keelt, oli tore ja tark mees. Ta haigestus pimesoolepõletikku ning suri operatsiooni ajal. Teekond hauani oli umbes 6 kilomeetrit, saatjaid oli palju, isegi orkester mängis. Hauakõne pidas lastekirjanik Venda Sõelsepp.¹⁰⁹

Kui Eedi elas Orotokanis, siis ta sai ühe toreda koera omanikuks, kelle nimi oli Pujään. Kui Eedi läks asulasse, siis Pujään jäi teda teeristmikule ootama. Ühel pühapäeval lasi Eduard Pujääni välja pissile, aga koer enam tagasi ei tulnud. Ühiselamu venelased olid Pujääni tapnud ja ära söönud. Sovhoosiülem sai süüdlase kätte ja peksis armetult läbi.

¹⁰⁸ National Library of Medicine 2009. *Kolyma health resort «Talaya» (to its 80th birthday)*. Kättesaadav: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32592576/> (26.02.2024).

¹⁰⁹ Geni (04.06.2009). Venda Sõelsepp. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Venda-S%C3%B5elsepp/6000000004076913474> (26.02.2024).

Foto 27. Eduard Pujääniga, pildi taha on kirjutatud „Tervitustega Kaug-Idast, 30. august 1955. aastal“¹¹⁰

1957. aastal avanes Eduardil võimalus oma perekonna juurde tagasi pöörduda. Vabrikust oligi enamik eestlasi juba lahkunud, ainult Eedit koos kahe sõbraga peeti veel abimajandis kinni. Eedi läks avaldusega peadirektori juurde, et saada nõusolek lahkumiseks. Direktor aga keeldus, öeldes et enne kui kasvuhooned külmade tulekul likvideeritakse, ei saa ta seda lubada, sest asendajaid polevat kuskilt võtta. Eedi lükkas avalduse pahameelega direktori ette tagasi ja palus sellele kirjutada, et ta ei ole nõus ja siis saab ta sellega prokuröri juurde minna. Kaadriosakonnas arutati tema avaldust pikalt ning lõpuks sai Eduard vajalikud dokumendid ja oligi vaba. Eduard likvideeris

¹¹⁰ Andres Kallaku erakogu.

oma vallasvara – jahipüssi müüs lätlasele, mandoliini jättis sovhoosiülemale, tööriided ja tööriistad andis neile, kes neid vajasisid.

Esialgu kavatsesid Eduard ja tema sõbrad sõita tagasi kaubalaevaga, aga segalastiga laevadel oli tihti röövleid. Orotukanist Magadani oli umbes 400 kilomeetrit ning nad pidid veoautojuhtidele päris palju maksma, et Magadani saada. Magadani sissesõidu eel kästi Eedil ja tema kaaslastel maha astuda ja jalgsi sadamasse minna. Sadamas tuli liiga kaua oodata ja et seal olid pätid, siis nad otsustasid minna lennujaama. Vabu kohti vähemalt oli ja nad ostsid 3 lennupiletit – Eedile, Odele ja Lepikule. Lend oli Habarovskisse ning nende lennuk väljus ülejärgmisel päeval kell 14.00. Vahepeal ööbisid nad kaks päeva ühes ühiselamus, mis oli lihtsalt pooltühi barakk.

Lennupäev oli käes ja see oli vanavanaisal esimene kord lennukiga lennata ning tal olid terve tee kõrvad lukus. Peale kahetunnist lendu oli vahepeatus ühes väikeses lennujaamas. Öösel maanduti lõpuks õnnelikult Habarovski lennuväljal, lend kestis seitse tundi. Nad küsisid teed raudteejaama ja ruttasid sinna. Ostsid sõidupiletid: Lepik oli Antsla kandis talupidaja ja võttis pileti Tartuni, Ode elukoht oli Tõrva ja ta ostis samuti Tartu pileti. Eedi ostis pileti otse Tallinna. Algas sõit Eestimaale. Taga-Siberis on jaamade vahed ligi neli-viiskümmend kilomeetrit. Kui rong peatus, siis sai perroonilt osta praetud kala, keedetud või suitsutatud kana, värsked keedetud kartuleid, vahel ka piima. Öunu ja marju oli külluses.

Kaks nädalat hiljem jõudsid nad viimaks Moskvasse. Rong peatus, oli selle marsruudi lõpp. Rongisaatja selgitas Eedile, Odele ja Lepikule, et nad peavad minema Balti vaksalisse, et sealt edasi sõita. Pileteid said osta kas ainult üliõpilased või turistid, aga kuidagi said nad sõiduõiguse kätte. Väljasõiduni oli paar tundi aega ja nad otsustasid Moskvaga tutvuda. Nad käisid Punasel väljakul ja Püha Vassili katedraalis. Reisi alustades saatis Eedi Hellale kiiruga telegrammi, et ta on koduteel, aga kahtles, kas see kohale jõuab ning kirjutas hiljem veel teisegi telegrammi. Sõit Aegviitu läinud Siberisse sõidust palju kiiremini.

6. TAGASI KODUS

Eedil oli Eestisse jõudes veel alles seitsesada rubla ja ta tahtis oma perele kingitusi osta, aga aega poodi minekuks tal ei jäänud. Pärast lühikest sõitu Tallinnast peatus rong Aegviidu jaamas. Lauassaare poolsel jaamaplatvormil seisis Hella, süles valged gladiolid ning tema kõrval olid tütred Ene ja Marju. Kui Eduard kodust lahkus oli Hella kakskümmend üks ja Eduard kolmkümmend kaheksa aastat vana. Nüüd oli Eedi juba üle viiekümne. Tütred kallistasid teda ja andsid talle valged gladiolid ning nad sammusid neljakesi peaaegu vaikides Lauassaare poole. Hellal olid oma mõtted, Eedil omad ja lastel omad.

Kui Eedi oli Kolõmal, siis magas Marju oma ema juures, aga nüüd tuli see koht loovutada Eduardile. Marju protesteeris ega soovinud oma magamiskohta ema kõrval loovutada, aga teist võimalust ei olnud. Marju pidi leppima aseme poolitamisega vanaema kõrval. Sellest oli Marjul kasugi, sest vanaema Amalie-Rosalie Piibor¹¹¹ jäi õhtul varakult magama ja Marju sai petrooleumilambi valgusel poole ööni raamatuid lugeda.

Peale naasmist elasid Hella ja Eduard ilusat elu Aegviidu alevis ja siis Võhmas. Vanem tütar Ene sai hariduse Tartu Ülikoolis, temast sai arst ja noorem tütar Marju lõpetas Tartu Kunstikooli ning temast sai kunstnik. Marju on minu vanaema. Eduardi ja Hella lapselapsed Kadi, Nele, Triin ja Ave veetsid nendega imelise lapsepõlve. Nii Hella kui ka Eduard elasid hästi ja kõrge vanuseni.

Eduard hindas üle kõige õiglust. Ta ütles, et temast oleks saanud hea jurist, kui ajad oleks võimaldanud. Paraku aga ei olnud Eduardil peale naasmist võimalusi töötada ametites, mis oleksid vastanud tema haridusele. Vanavanaisa oli positiivse ellusuhtumisega ja tal oli võimalus ära näha Eesti Vabariigi taasiseseisvumine, mis teda tõsiselt rõõmustas.

Kuna Eduard lõpetas oma päeviku kirjutamise 1990ndatel, siis ajad ei olnud veel nii vabad ja ehk jäi ka mõni seik kirja panemata.

¹¹¹ Geni (24.02.2007). Amalie-Rosalie Piibor (Purgats). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Amalie-Rosalie-Piibor/2307645> (02.03.2024).

Foto 28. Eduardi 80. ja Hella 63. sünnipäev 4. veebruaril 1986. aastal. Vasakult Ene Brigader, Hella Kallak, Eduard Kallak ning Marju Kreis. Taustal on Marju maalitud kardinad ja Eduardil seljas Hella kootud vest¹¹²

¹¹² Ene Brigaderi erakogu.

KOKKUVÕTE

Mina olen peaaegu terve oma elu teadnud oma vanavanaisa päeviku olemasolust, aga ma ei olnud sellesse süvenenud, sest kalligraafilise käekirjaga (vanavanaisal oli väga ilus käekiri) teksti ei olnud lihtne lugeda. Kui ma hakkasin 5. klassis ajalugu õppima, siis tekkis mul selle päeviku vastu suur huvi. 7. klassis alustasin juba loovtöö tegemist: valisin juhendaja, suvel hakkasin Eedi ümberkirjutatud päevikut kavapunktideks kirjutama ja Eduardiga seotud kohtadest nimekirja koostama ning tausta uurima. Suvel 2023 külastasin oma sugulasi ning neid kohti kus Eduard elas, töötas või aega veetis. Mul on hea meel, et ma ei tegelenud selle teemaga vaid paberil, vaid käisin ka Eduardi eluga seotud kohtades Eestis.

Kohtade külastamine ja materjali otsimine oli põnev ja läks lihtsalt, kuigi vahel kaotasin ma end internetileidudesse ära ja pidin ennast korrale kutsuma, et teema liiga laiali ei valguks. Kõige raskemaks osutus vormistamine, kuna ma polnud viitamisega varem tegelenud ning üldse tuli arvestada paljude juhendite ning reeglitega. Samuti pidin ennast distsiplineerima ning kasutama oma aega mõistlikult, et kõik asjad õigel ajal tehtud saaks. Palju abi vajasin venekeelsete allikatega, sest ise ma vene keelt sel tasemel ei oska.

Ma olen tänulik oma tugimeeskonnale, kes aitas mul need etapid läbida ja tänu kellele omandasin uurimistöö tegemiseks vajalikud oskused, millest on mul tulevikus kindlasti väga palju kasu.

Nüüd, kolmveerand aastat hiljem, ei tea ma ikka veel vanavanaisa Eduardi kogu elulugu, aga väga suurt osa sellest oskan ma ette kujutada tänu oma pere ja sugulaste jutustustele ning nendele kohtadele, kus ma sain nii jutu kui ka füüsiliselt eksisteerivad kohad kokku viia. Mulle väga meeldis niimoodi koos Eduardiga ajas rännata ja mul on natuke kahju, et poliitilise olukorra tõttu ei ole võimalik minna Siberisse, et ka sealsed paigad üle vaadata. Aga ma unistan sellest, et saan seda kunagi ikkagi teha.

Ma olen õppinud ja aru saanud, milline elumuutev, kõike muutev kogemus oli olla väljasaadetu, olgu siis arreteerituna või küüditatuna, ning mida kujutasid endast Kolõma vangilaagrid. Eduardi ja Venda Sõelsepa kirjelduste järgi oli see üks õudusunenägu, mis kestis 15 aastat. Ma ei suuda siiani ette kujutada seda valu, kui sind viiakse sunniviisiliselt eemale oma perest ja sõpradest ning kui sa ei tea kas või kuna sa neid uuesti näed ning kas üldse ellu jääd.

Mina oma vanavanaisa ei kohanud, aga sain väiksena veeta aega koos Hellaga, oma vanavanaemaga. Ma olen uhke oma vanavanemate üle ja imetlen, kuidas nad nii keerulisel ajal hakkama said. Imetlen Hellat, kes jõudis oodata ja üksi hakkama saada ning Eduardi, kes selle kõik üle elas ja tagasi tuli ning oma ülejäänud elu nautida oskas.

Loodan, et minu uurimustöö, mis põhineb Eduard Kallaku päevikul, arhiivimaterjalidel ja sugulastelt kogutud informatsioonil, aitab seda mälestust elus hoida, et nooremad põlvkonnad ei unustaks, mida Nõukogude okupatsioon tegi inimeste elusaatustega.

Elagu Eesti!

TÄNUSÕNAD

Soovin tänada oma ajalooõpetajat Karolina Antonsit juhendamise ja suure abi eest töö kõikides etappides. Lisaks soovin tänada oma sugulasi ja pereliikmeid, kes olid valmis vanu aegu meenutama ja oma koduseid fotoalbumeid sirvima. Eriline tänu Marika Kallakule, kes võttis meid soojalt vastu Saarepeedil ja jagas meiega kõike, mida ta ise talletanud oli.

Tahan tänada oma ema, kes mind mööda Eestit ringi sõidutas, aitas arhiivimaterjale otsida ning abistas venekeelsete materjalide lugemisel. Tänan ka oma isa, kes nõustas mind kaardirakenduse loomisel ja koordinaatide teisendamisel. Kogu pika tööprotsessi jooksul pakkusid mulle emotsionaalset tuge minu lemmikloomad, kes alati leidsid lamamiskoha dokumentidel ja vajutasid klaviatuuril mitesobivaid tähti, aga ka minu paha tuju korral olid alati olemas.

KASUTATUD KIRJANDUS

Ajakirjandus

Kask, M. 2007. Majad täis mälestusi. *Kultuur ja elu*. Kättesaadav: http://kultuur.elu.ee/ke490_majad.htm#top (26.02.2024).

Pühiks vesist piima (24.12.1932). *Oma maa*, lk 5.

Raudteewalitsuse direktor Jaan Raudsepp 60-aastane (16.08.1933). *Postimees*, lk 1.

Suviste, M. (11.08.2015). VÕÕRSILT KODUMULDA: kuidas Lydia Koidula ümber maeti ja mis saab Marie Underist. *Õhtuleht*. Kättesaadav: <https://www.ohhtuleht.ee/elu/672754/voorsilt-kodumulda-kuidas-lydia-koidula-umber-maeti-ja-mis-saab-marie-underist?fbclid=IwAR2wEm6JokXWYve0zsOdFEYMjkA1qDv-AaW208JXoXHbRAfeaoTTGjJ5-E> (16.03.2024).

Talude oksjon Wiljandis (10.12.1933). *Postimees*, lk 5.

Arhiiviallikad

Personaalaramat A-V XXI (Uue- ja Vana-Võidu) 1877–1899. Rahvusarhiiv, EAA.1290.1.532.

Riet, J. (16.02.1923). Oskar Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.1.18483.

Riet, J. (11.07.1926). Leerilaps Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.28024.

Riet, J. (21.02.1913). August Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.12358.

Riet, J. (02.03.1919). Leerilaps Oskar Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.17714.

Riet, J. 1923. Viljandi. End. Seasaare 1923. a. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.25051.

Riet, J. (13.07.1924). Leerilaps Kallak. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.25829.

Riet, J. (07.05.1926). Viljandi Kommertsgümnaasiumi laulukoor. Rahvusarhiiv, EFA.215.3.27786.

Surnute nimekiri (maakogudus) 1912–1929. Rahvusarhiiv, EAA.1290.1.556,

Tallinn, vangla Lasnamäel 1860. Tallinna Linnamuuseum, TLM F 2107.

Vallaelanike register 1921–1924. Rahvusarhiiv, ERA 3147.1.41

Vallaelanike tähestik 1932–1939. Rahvusarhiiv, ERA.3147.1.225, I 80.

Vallaelanike tähestik 1932–1939. Rahvusarhiiv, ERA.3147.1.225, I 80.

Käsikirjad

Eduard Kallaku käsikirjaline päevik 1990. Perekond Jagomägi koduarhiiv.

Parre, T. 2024. Viljandi Muuseumi foto- ja looduskogu kuraator Tiina Parre e-kiri töö autorile 5. märts 2024.

Publitseeritud allikad

Eilonen, E. 1995. Saarepeedi. Viljandi: Hetika.

Kase, S. 2007. Saarepeedi kultuurilugu. Viljandi: Hetika.

Lattik, J. 1993. Viljandi kirikumõis kõneleb. Tartu: Ilmamaa.

Sõelsepp, V. 2021. Kolõma – kole maa. Tallinn: EKSA.

Zetterberg, S. 2009. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev.

Välja, L. 2012. Eesti 20. sajandi (1870–1991) väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs. 20. sajandi Eesti raudteejaamad. Alusuuring. Tallinn.

Veebiallikad

Eesti Entsüklopeedia 2006. Skorbuut. Kättesaadav: <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/skorbuut3> (03.03.2024).

Eesti keele seletav sõnaraamat 2009. Lafett. Kättesaadav: <https://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=lafett> (25.02.2024).

Eesti Teatriliit 2017. Bauman, Ruts. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/bauman_ruts2 (03.03.2024).

Eesti Teatriliit 2017. Lauter, Ants. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/lauter_ants2 (03.03.2024).

Eesti Teatriliit 2017. Pinna, Paul. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/pinna_paul3 (03.03.2024).

Eesti Teatriliit 2017. Põlla, Oskar. Kättesaadav: http://etbl.teatriliit.ee/artikkel/p%C3%B5lla_oskar2 (03.03.2024).

Geni (28.07.2007). Aleksander Gottlieb Klumberg. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Aleksander-Kolmpere-Klumberg/6000000014705313195> (26.02.2024).

Geni (24.02.2007). Amalie-Rosalie Piibor (Purgats). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Amalie-Rosalie-Piibor/2307645> (02.03.2024).

Geni (31.07.2007). Ann Kallak (Sisask). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Ann-Kallak/1249913> (24.02.2024).

Geni (31.01.2007). Anna Järvesoo (Kallak). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Anna-J%C3%A4rvsoo/1250374> (02.03.2024).

Geni (31.01.2007). August Kallak. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/August-Kallak/1250301> (03.03.2024).

Geni (24.02.2007). Heino Piibor. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Heino-Piibor/2308959> (26.02.2024).

Geni (04.02.2007). Hella Kallak (Piibor). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Hella-Kallak/1253571> (25.02.2024).

Geni (31.01.2007). Ida Paju (Kallak). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Ida-Paju/1250530> (02.03.2024).

Geni (03.05.2007). Jaak Sisask. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Jaak-Sisask/4522383> (24.02.2024).

Geni (09.07.2009). Johanna Marie Kallak (Palo). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Johanna-Marie-Kallak/6000000004566311808> 02.03.2024).

Geni (04.08.2013). [Kikka] Jaak (Peterson, Petersohn). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Kikka-Jaak-Peterson-Petersohn/6000000020138065403?through=6000000020147942254> (02.03.2024).

Geni (24.02.2007). Leida Noor (Piibor). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Leida-Noor/2308924> (26.02.2024).

Geni (22.01.2007). Minna Jaakson (Kallak). Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Minna-Jaakson/794590>.

Geni (31.01.2007). Oskar Kallak. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Oskar-Kallak/1250650> (06.03.2024).

Geni (07.07.2007). Tõnis Kallak. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/T%C3%B5nis-Kallak/6000000004546299168> (02.03.2024).

Geni (04.07.2009). Venda Sõelsepp. Kättesaadav: <https://www.geni.com/people/Venda-S%C3%B5elsepp/6000000004076913474> (26.02.2024).

Geohack. Orotukan. Kättesaadav:
[https://geohack.toolforge.org/geohack.php?pagename=Orotukan¶ms=62.2645_N_151.6703_E_type:city\(1531\)_region:RU-MAG](https://geohack.toolforge.org/geohack.php?pagename=Orotukan¶ms=62.2645_N_151.6703_E_type:city(1531)_region:RU-MAG) (26.02.2024).

Google Maps 2024. Kaardiandmed. Kättesaadav: <https://maps.app.goo.gl/DqCFD4ouNASTBagc8> (29.03.2024).

Google Maps 2024. Kaardiandmed. Kättesaadav: <https://maps.app.goo.gl/4X7fZjNfo56873aS8> (02.03.2024).

Haudi. Jaan Rattas'e perekond. Kättesaadav: https://www.kalmistud.ee/haudi?action=hauaplats&filter_hauaplats_hauaplats=52DN27eQJaxM (24.12.2024).

Knight lab StoryMapJS Kolõmaa. Kättesaadav:
<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/5-kolomaa/index.html> (16.03.2024).

Knight lab StoryMapJS. Arreteerimine. Kättesaadav:
<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/4-arreteerimine/index.html> (16.03.2024).

Knight lab StoryMapJS. Eduardi lapsepõlv ja pere. Kättesaadav:
<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/1-lapsepolv/index.html> (16.03.2024).

Knight lab StoryMapJS. Isikliku elu algus. Kättesaadav:
<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/3-isikliku-elu-algus/index.html> (16.03.2024).

Knight lab StoryMapJS. Kooliaeg. Kättesaadav:
<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/2-kooliaeg/index.html> (16.03.2024).

Knight lab StoryMapJS. Tagasi kodus. Kättesaadav:
<https://uploads.knightlab.com/storymapjs/80ae09311a8793287507ef6f2ee8da93/6-tagasi-kodus/index.html> (23.03.2024).

MagadanMedia (21.06.2021). Бывший колымский оловянный рудник Днепровский может стать местом мемориального туризма. Kättesaadav: <https://magadanmedia.ru/news/1117954/> (03.03.2024).

National Library of Medicine 2009. Kolyma health resort «Talaya» (to its 80th birthday). Kättesaadav: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32592576/> (26.02.2024).

Panikarov, I. 2009. Поселок Оротукан. Kättesaadav: <https://www.kolyma.ru/magadan/index.php?newsid=322> (03.03.2024).

Saarepeedi kooli kodulehekülg 2021. Kooli ajalugu. Kättesaadav: <https://saarepeedi.edu.ee/kooli-ajalugu> (25.02.2024).

Tsaregradskiy V.A. 1987. По экрану памяти: Воспоминания о Второй Колымской экспедиции, 1930—1931 гг. Kättesaadav.: https://www.klex.ru/author/tcaregradskii_v_a/ (26.02.2024).

Wikipedia 2012. Савин А. С. Карта Магаданской области. Kättesaadav: <https://tinyurl.com/bddp2sd9> (26.02.2024).

Wikipedia 2015. Southern-Ussuriisk Territory 187X. Kättesaadav: https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Southern-Ussuriisk_Territory_187X.jpg (26.02.2024).

Wikipedia 2022. Orotukan. Kättesaadav: <https://en.wikipedia.org/wiki/Orotukan> (03.03.2024).

Wikipedia 2024. Magadan. Kättesaadav: <https://en.wikipedia.org/wiki/Magadan> (26.02.2024).

Wikipedia 2024. Колымский край. Kättesaadav: <https://tinyurl.com/27hnjx5u> (26.02.2024).

Wikipedia 2024. Находка. Kättesaadav: <https://ru.wikipedia.org/Находка> (26.02.2024).

Wikipedia 2024. Талая. Kättesaadav: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%8F> (26.02.2024).

Wikipedia 2024. Ягодное (Магаданская область). Kättesaadav: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Ягодное_\(Магаданская_область\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ягодное_(Магаданская_область)). (26.02.2024).

Vikipeedia 2018. Vakamaa. Kättesaadav: <https://et.wikipedia.org/wiki/Vakamaa> (24.02.2024).

Vikipeedia 2023. Karula mõis (Viljandi). Kättesaadav: [https://et.wikipedia.org/wiki/Karula_m%C3%B5is_\(Viljandi\)](https://et.wikipedia.org/wiki/Karula_m%C3%B5is_(Viljandi)) (02.03.2024).

Vikipeedia 2023. Raudtee. Kättesaadav: <https://et.wikipedia.org/wiki/Raudtee> (03.03.2024).

Vikipeedia 2023. Lasnamäe Vangla. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/Lasnam%C3%A4e_Vangla (03.03.2024).

Vikipeedia 2023. Mihkel Lüdigi. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/Mihkel_L%C3%BCdig (03.03.2024).

Vikipeedia 2023. NKVD. Kättesaadav: <https://et.wikipedia.org/wiki/NKVD> (29.03.2024).

Vikipeedia 2023. Paul Keres. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/Paul_Keres (03.03.2024).

Vikipeedia 2024. § 58. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/%C2%A7_58 (17.03.2024).

Vikipeedia 2024. 1905. aasta revolutsioon Eestis. Kättesaadav: https://et.wikipedia.org/wiki/1905._aasta_revolutsioon_Eestis (24.02.204).

Vikipeedia 2024. Jüri Jaakson. https://et.wikipedia.org/wiki/J%C3%BCri_Jaakson (25.03.2024).

Viljandi Linnaraamatukogu blogi (16.01.2020). Jüri Jaakson Kättesaadav: <https://viljandibibli.blogspot.com/2020/01/16-jaanuar-juri-jaakson-150.html> (25.03.2024).

Youtube (01.09.2014). Лагерь «Днепровский», Колыма. Экспедиция Музея истории ГУЛАГа, август 2014. Kättesaadav: <https://www.youtube.com/watch?v=Dvv79tAMTnY> (03.03.2024).

Youtube (10.08.2018). Estonians AWD trip to Dneprovski lager in Siberia 31.07.2018. Kättesaadav: <https://www.youtube.com/watch?v=AJmtoa1xHZk> (03.03.2024).

Радченко, Е. 2014. Рудник "Днепровский" в деталях. Колыма времен ГУЛАГа. Kättesaadav: <https://drs-radchenko.livejournal.com/29147.html> (03.03.2024).

Fotode erakogud

Andres Kallak

Ene Brigader

Kaarel Jagomägi

Marge Käär

Mai Vilgelm

Maie Lepp

Triin Jagomägi

LISAD

Lisa 1. Koolitaari talu ostumüügileping

A. 101/101, ann. 21. aug. 1892.
 Kõnitsa ja koolitaari talu, vallaomane, 1892. a. 20. 888 447
 sidada 27. ja 28. juulil 1892. a. 20. 888

Сегодня дворянин Теодор Карлович Зонд
 Гельмерсен, как продавец и крестьянин Мелас
 Тонис Таанис как покупатель, заклю-
 чили между собою и за своих наследников и
 правопреемников следующую договор купли-про-
 дажи.

§ 1.
 Продавец продать и передать расположен-
 ную на ~~Колонизатор~~ землях вотчины Ново-
 Войдской, Феллинского уезда, Лифляндской губ.
 усадьбу ~~Мелас~~ ~~№ 888~~ ~~стоимостью в~~
~~12 (двенадцати) — талеров 79 (семь-~~
~~десяти девяти) — талеров 783 р. 33 коп.~~
 или по плану землевладелец ~~Мелас~~ ~~№ 888~~
 и по находящемуся на оном описанию от 20-го
 июля 1889 вместе с стоящими на ней
 зданиями, и со всеми принадлежащими правами,
 свободную от всех в этом контракт не поиме-
 нованных долгов и обязанностей ~~Мелас~~
~~Тонис Таанис~~ ~~в размере~~
 за 3000 (три тысячи) рублей.

§ 2.
 Покупатель платить сию покупную цену та-
 ким образом:
 1) что он заплатил как
 задаток руб.
 из полученной копья продавец
 расписывается нижеподписавшей
 своей подписью.
 2) что он принимает на себя
 как свой собственный долг
 из долги ипотечного на
 вотчину Ново-Войдскую в
 пользу Лифляндского Дворянского
 Кредитного Общества;
 3) что он обязуется уплатить
 продавцу и его наследникам и
 правопреемникам 2 000 руб.
 а именно в следующие сроки:
 1-го апреля 1889 — 60 руб.
 1-го октября 1889 — 60 —
 и далее каждые полгода
 до 1-го апреля 1936 (или до 1-го
 января 1936) года.

Заметел Павел мейсбахер Теодор Старт
 von Helmerjen, nii kui müüja ja talupoeg
 Tõnis Taanis, kes ostja, kellele
 teadaolevate ja oma pärijate ja egauste-
 eest teostamine kontrakt.

§ 1.
 Müüja müüb ja annab ära see eluima Ru-
 bermangus Eljandi kreisi ja Lue-Weidu mēia
 Kooli — maade peale sejuv Tõnis
 Taanis — talu, muu 12 toatit (kaks küt-
 tust) 79 (seitse kümme üheksa) —
 maadest ja kütust Lue-Weidu kaudu
 teel selle plaani järgi 20-ast Nõmme-
 1889 aas teel järele, mis kaudu peale on,
 muu 36 tükki 783 (seisik 33) —
 järele, mis teige selle talu peale teisevate ehi-
 tustega ja teige egaustega, prii teigedest selle kon-
 trakti sees mitte nimetatud mēladest ja täitmisest
 Tõnis Taanis peale Kooli —
 paritõenduse 3000 (kolme-
 tuhande) Rubla eest.

§ 2.
 Ostja talu jõe laubakinda nii müügil:
 1) et tema nii kui kätaka
 matšis rub.
 selle üle kütting annab müüja
 oma allseisva allkirja läbi.
 2) et tema nii kui oma mēla
 enese peale veta 1000 rub.
 jõe eluima mēisistide fre-
 diitkasia mēladest, mis Lue-Weidu
 mēia peal ingressiititud on,
 3) et tema müüjal ja tema
 pärijatel ja egauste mējatel
 maksma peab 2 000 .
 ja nimelt järelseisvade terminidel
 1-ke aprillil 1889 — 60 Rub.
 1-ke Oktobril 1889 — 60 .
 ja nii müügi edasi iggel
 aastal nimetatud kuni
 1-ke aprillil ja 1-ke Oktobril
 60 (Kaks kuni) Rubla
 jõe kaudu kuni 1-ke aprillil 1936 (ilko tuhande
 üheksa) aas (kolme kuni) aastani
 jõe annetud.

2

Покупатель, «обременен» долгами, продающему капитал, может заплатить, что (даже при положительных доходах + (нервных) Аграриях + (нервных) Олигархическом виде, даже при π (причем процентном не π), Требование на остаток покупной цены π не на процент отсто должно быть интроецировано. Но размер того сколько должно уступить Предитное общество сдается пережить на сию усадьбу, увеличиться, уменьшаться или не перемалется означенный остаток покупной цены.

11.33

Покупатель сам задает количество, которое он ту долю хочет на закупку, которую Дирекция Кредитного общества определит на условиях *«best price»* — примет на свои каки-то условия. Он же определяет, сколько он хочет закупить, и что определяет данную долю на закупку со всеми тем, что к этому делу принадлежит, полностью прояснить как первое, второе, третье, четвертое, а также на полноту условий со всеми принадлежностями, хозяйственными предметами и инвентарем. Этой доли на закупку может также преимущественно пользоваться из § 2 этого контракта отнесены из недвижимых купно-продажи и предель тем, что с этой суммой совпадает. Наконец, этому договору на закупку отнесено также преимущественно принадлежащим другим объектам, упомянутым в этом контракте. Покупатель из особенностей закупки еще:

1) что они являются естественным элементом, лежащим на пути к созданию кредитно-финансовой системы, способной удовлетворить потребности населения в кредитных ресурсах, а также в предоставлении им информации о состоянии дел в кредитно-финансовом секторе, о развитии экономики и финансов в целом, о состоянии дел в различных отраслях экономики и финансов в целом, о состоянии дел в различных отраслях экономики и финансов в целом.

2) что он, исходя из существующих до Бредитского общества настоящих и будущих законов и положений, также определяемых, установлений и решений генеральных соборов, комитетов и Дирекции безусловно и без изъятий похотел описать вытребования долга по закладной подчинства, по ее особенностям также по соразмерности своего долга по закладной не только вносить проценты и взносы с долговой суммы как и взносы Управления, но также и случаи, вследствие солидарной поручи всех участников, имеющих по

[illegible]

3.

[illegible]

Šķēranis lubab oļtja uocel :

1) et teema peale kelle pandimaa tittli teige selle teha pool teieva tarvituse talufoamaj ja inventa-
rismi äratide üle oma praaguse ja tulevane liitum
ja liitumata varamus ilma vaele varamata frebit-
tafa finantstets selle pantitija vaeloajumma ptoati,
teigaga mis finna pambub, kui teigaga mis ta oma
veela teitide jarel frebittafaga faufama peate, teaga
äptali pambib, ta frebittafaga liitumete teitvati teige
vaotatamist oma pantiija veela liitumete jarel enie
peate vaele:

2) et ta cinnat fēige kreibitassaja praeguste fui ta tulvora foabaste fui foabaste alla heidab, niijama fa cinnat foabegube, fēemendeib fa faastatalitijuste nēum, foabaste fa etuste alla cinnat foastatalitijustuma alandab, fui mitte faaja laanv ojavetmitseit valja heideid ei poa saama, igavane aga fa eta veta fūmiste järele mitte afi intressib fa vefastatitijuste rahob fui faastatalitijuste mafind, veid fa fēige vastatava faastatalitijuste heideid foablenies soatid maflesne fa termindit mafota.

позити требований по уплате новинностей обиз-
вається неправильно платити в подолженних рази-
рах и сроках все требуемое

3) надлежащий инвентарь, пока его участог находится в залоге у общества, обязываться содержать всегда в полной и хорошем состоянии.

4.

До совершения перевода зал на заловую не
участков Тыня XXII покупатели и
сбыта с заловыми в п. 2 § 2 сумми
надежды платить 5% за год за заловую
ныне сроки апреля и 1 октября и
или возвратит господу прощанию на
в все заловы привнесения с по переводу
залов на участки, а через перевод на участ
ков Тыня XXII - заловой зал на
заловую. По совершении перевода до то
заловую покупатели и заловую заловую до то
и переводу на заловую заловую с заловую
заловую заловую, заловую, не по
дений с этой сумми Дарезово Притания
общества заловую господу прощанию на
ными заловыми сумми заловую сумми
не заловую сумми сумми.

5

[illegible]

50

Покупщик в качестве владельца купленной име-
ише участка Игорь Носов — напер-
отказывается уже как за себя и своих наслед-
ников, так и за преемников наследника и пра-
во по продаже участка и наследников его пра-
во владения имением Ново-Войкова, от пра-
воустройства и инвентаризации на границах назван-
ного участка, точно также от производства пра-
дажи воды и паша, наводные также от про-

3) jēda īsaduslifu inventariumi niifaua kui tema
talu kassa vēla waštutamiſe pant on jārjejt tāicliſtu
ja hras jārje kerdas pīdada oma lohuſeſu vētab.

436

slummi pantfäärjarela taunimise lõpetamiseks peab
Tari Me ~~XXXX~~ — talu etija n-
2 punkt 2 nimelatud pantfäärja suumma võelga 5 %
taunuma ja enne ista peetoostastes terminates 1
Aprillil ja 1. Ettebril ja äleval taunima hõnnele
tafju ja lulu taunida, mis teenal toha äraaunimise
pantfäärja wela suumma ähuse toimetuse wõhet talu peal
leisena pantfäärja wela suunuse interssi maffude wõhe
wõinad fubida.

Kui see on sündinud, peab ostja seda jagu sellest
seni ajani kerjatud ja *Tui № XXII* —
talu peale kirjutan pandi wõla taumiste summaist nii-
pea tui see krediitkassa eestteijute läbi on wõltsaarwa-
tud miija herrale wõlja rahaga matsuna, *Kui № XXV*.
Kuija isä seda jagu minija herrale
antja si maksu.

m

Talaidt jasti eiguos jast *Tai. Nr. 327*
 talumdaan pool mitija herrate, taan pärijatele
 eiguosajatele, selle täes Lue-Edüdu meisa en, i
 siis kui taone kändemäse järe 8 883 proimintia
 eiguoset tolmabomas jans Baltimoonfondele lubas
 jasti feadades talumaa pidajatele jastipidamite eigu
 poosindam äran. Otsija, taan pärijad ja selle
 eiguoset pärijad lubanud oma eiguoset pruimintia jasti
 mis neile enis *ja jastipidamite* läbi ta peats luba
 taama *Tai. Nr. 328* ————— talu me
 peat jasti pidada, siiski lee eiguos täitla kui Sroo
 Sererunt Lue-Edüdu meisa eufieqisteks lubat jasti
 ja ingroisidit.

III.

Siisjal, tema' varijatel ega õigusevarijatel, selle eestud *Täna N° XXII* toba em nital en teektud miiaja ja tema õigusevarijatel. Õiguse meia emanitube talufe, nimetatud talu frum peal wiina peletada eß elut pruulida, niikaß ta elut ja wiina miiaja wiimaks la see õiguse fert eß joemafõte ajutada ja pidada, la seß järeß need luvatud, mis ainnuelt riitlõmõisabel Valtin fubermangubes prewintfialgi õiguste järeß artitel 8

4

заводить и содержать вьюрчьи и шинки даже и в том случае, если на производстве этого отб-дировались иштыи на основании ст. 883 3-й части Провинциального права вл Октябрьских провинций, исключительно предоставленным права будут, отобраны несудимыи законоположения, а владеть, усадьбы, это будет, различие и точно также добровольно соглашается это, наперед, высказанный отказ на вышеуказанным, когуды иштыи предоставленным права и льготы, как шершуты иштыи Полю-Водкою ширроспротать на усадьбы.

Полн. М. С. *Степанов*

Получивши, в качестве вкладыша вустной или устной *Тягуи* *Мана* *Хуанто* — предстательство от себя, своих наследников, также приемников наследства и прав, в пользу кого-либо продвинули, его наследников, а также приемников наследства и прав, или вкладыша вустной или устной *Тягуи* *Мана* *Хуанто* своего рода, своего рода, своего рода, или на основании его контракта устной *Тягуи* *Мана* *Хуанто* от воеводы и содержания каменья вольного рода отказались и добровольно соглашались на то, что им предстательский в пользу устной *Тягуи* *Мана* *Хуанто* ссуды были ипринесены на приобретении ссуды контрактов устной

[illegible]

Всё до сих пор выходящими дворянскими повинностями для евангелическо-лютеранской Церкви должны быть выделены и в будущем владеть ~~церковью~~ церковью участка и остаются принадлежностью участка. Таким же образом имеют поупущик и его преемник право подчиняться всем, через правительственных распоряжения могут быть в будущем окончательно установленными, налогами и повинностями.

7 Декретом в Давление в кону
nr 8 1884

felmandamas jaus antud ēģuſed praſiſd vērtud ja
jelle talu emaniſubede praſiſvad ſubatud ſaoma, ſubob
ſec niſſamma nēd niemetatud ēģuſi ja ſubaduſi mitte
nēda (ga prunlida, ſwad ſeiſ niemetatud ēģuſi Keaſ-
Sewiſintid ſuc-Weidu mēſa omanduſke jātta emu
Tari N° XXII — taluſeja ingroſſvīda.

2.

Nā jātav ešja, tema pārijāv ja eiguqyarijāv,
 tui *Jani No XXX* talu omanūtū alama
 nūetud eigušū ešū mūija ševa, tema pārijāte ja
 eiguqeparijāte, tui lue-šēdud mēiā omanūtubete, et
 tema egi tema pārijāv, egi eiguqyarijāte šēi kēn-
 trāpi šābi ešetud šepa keale mingūd šēlšū vēstēi šē
 tēi ešitāda egi pūdāda ja lūlāb, et šee eiguš lue-
 šēdud mēiā tui Koal-šēvūtūt šēi kēntrāpi šābi
 ešetud *Jani No XXX* — talu šēpā,
 kintāls tādā ja ingrošitūd.

2

Esiäl, tema pärijatel ja eiguevarejatel ei ole
 mitte üht neid *Tani N: 330* — talu pe-
 ludest kaubandus ja tuludest avalikult müüdi maa-
 naga nimelt nr 13. Reuemberil 1860 Rõõgege-
 mat kinnitust Viimasea talumajaja seaduse taht-
 le, vaid ta teigist lihtsasti taluhoi perast, üli teige
 luu-õõdu maa-naa omanikust ja eeliseisjast vien-
 dud müüdi, mis *Tani N: 330* talu tema
 kauruse järel teige luu-õõdu meija arvotumuse tei-
 tute järel peale tuleb, vaid maa-naa, ja et tei-
 tute tei- peale langes maa-naa teadus teemini
 tei- omaniku tei- maa-naa

Kõik jeni aegsed taluperemehest Ewangeliumi
Luteruse uku kirikute toimetatud maksud on ka ees-
pidi ostetud talu omanikuks täita ja jäävad ostetud
kohta peale teisma. Niihamuti peavad otja kui oti-
mise diigupärijad tõrjumata wõõta wõtma, mis tule-
wikus loptulitised seadused awalituse majutuse peale
jääwad wõntud.

62

Дороги, предназначенные на часть участка, должны также и далее содержаться покупателем открыты и в хорошем состоянии, а обязательство это должно быть гиперсписано на участок в пользу имения Павло-Войкова как реальная повинность.

§ 10.

Относительно строительного подъяемого и для
тѣмъ лѣтъ имѣть возмущень въ будущемъ пи-
наний, претензій къ главному имѣнію не предъ-
сказать и при потребности на лѣтъ всякаго рода и
счета должны приобретать таковой на свои средства.

11.

Получивших истребить усадьбу *Тяж* —
из своих средств и без зачета на
кученую сухую сенодиль свободных от долгов
инвентарей, ссудивших по крайней хвѣ из
2 донайдѣ, 6 штук рогатого скота и 1/2
дошлы армяно хвѣ, но не только присоединили
такой наведѣ из усадьбы, но инвентаря этого
точно также какъ и все строеніе, подѣ страхомъ
требованія возвращенія займа по закладной и все
неподвижной кученной сухими, содержа въ
домашнемъ ислѣхъ и хозяйствѣ состоятъ.

§ 12

Доказь еще купчая сужия немыслим уреглан
господина, покупишишь итибеть право, бесть согласи
господина продавца или его наследников, про
дать усадьбу только при этих условиях, если помы
покупатель именованная еще во время переиздани
в немолком купчую сумму или точася же-м
платить господину продавцу или его наследни
кам, названным или в их или его помы ну
сесть суму в суд, и при томъ если покупни
согласен широкосредовать на своей усадьб
помы продавца запрещение на дальнйшму
помы

Также не имеет права покуситься ни по какому виду усадьбу запускать, напротив то предоставляет господину продавнику право набить за его хозяйством пока усадьба обременена еще долгом по закладной и вкупчая еще не совсем выплачена.

По этому, в случае если покупатель будет
уличен в порче усадьбы или несправно и не
аккуратно вносить платежи процентов и обя-

57

Teed, mis talukaardi peale tähenbatud on, peavad ka edaspidi elijasti lasti ja ka teeriva peale toetub saama ja meilab oma kohuseteks teha toimetusi. Nii-
 teidumiseja tuludeks oma päris toja peal täita ja
 lubab niimelt teha elasti oma talu peale ingrosvirida.

10

Ehituse, peletuse ja riistapuid ei ole siial ees-
pidi mingit õigust maha lästi nõuda ja peab teit
oma puutavistust ise oma lullust muuretama.

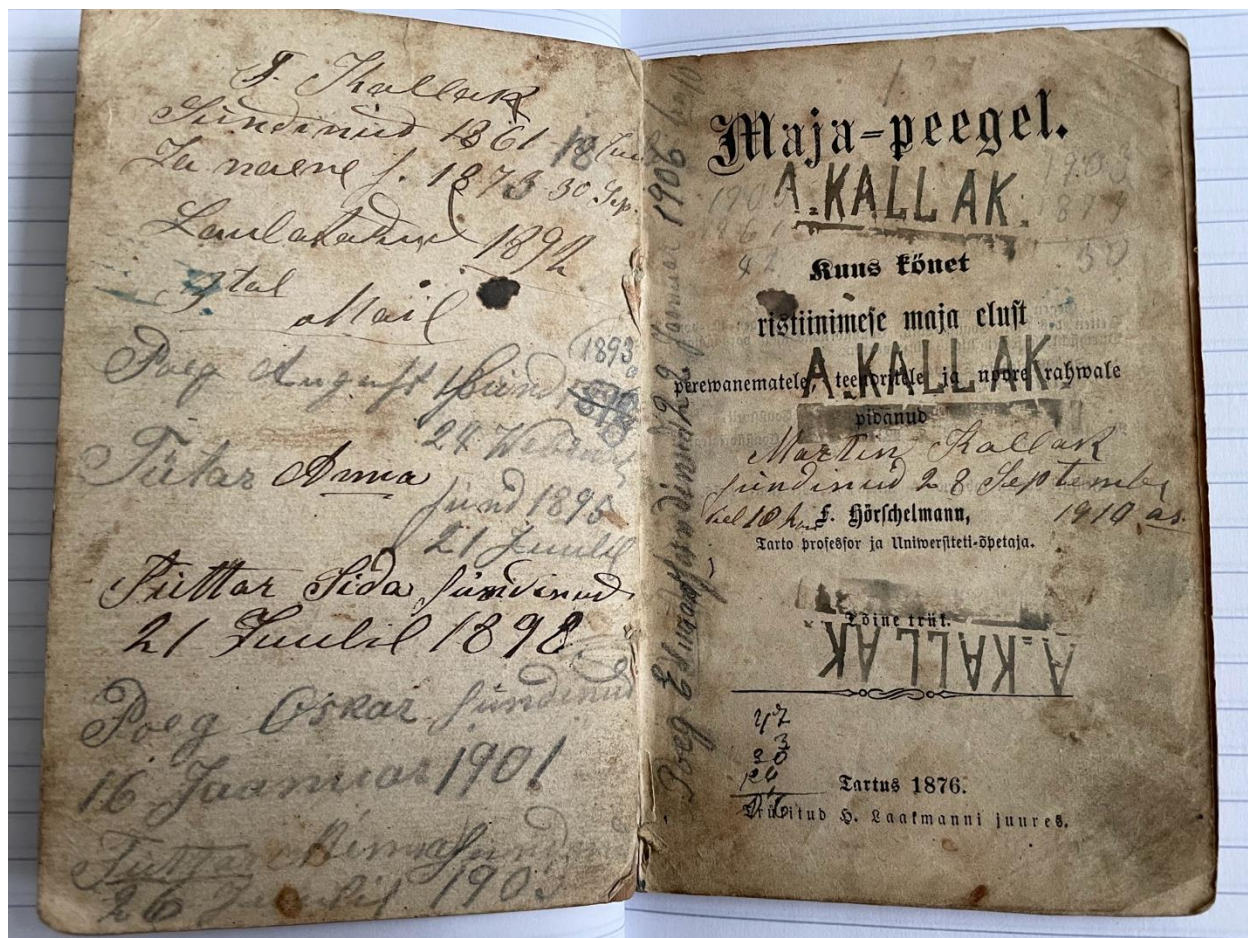
11

Lõhja peab *Tari M. XII* talu oma
 kufaga, eelmise hümase pünnutata, kofa vooatav
 mise juures talu jaadavate intecurariumi, kelle peab
 vöelgi ei teige, teige völmalt 2 kufeli 6 tari
 elajasi 12 voolfa juhmilga komet muuticima ja kofa
 mitte afi jaadavate taluga ühendufets arvama, vöail
 kofa ka niipäält ni kofit talu tarvilikuks hөөnd arva
 ja kofa järele voolest täielikult kofima, et muudu tre
 biitafas pottiriga laan ja eelmise jumma vöelgi üle
 ööbafis.

§ 1

Niihina kui osinise raha veel mitte täitsa maksetud ei ole, ei tohi osija oma talu ilma majja herra tema pärijate lubata, külli sell fombel äramüia, e muu osija seba veel koha peal seisvat melga ehk majja herraale ehk tema kasuts kohtu juures fiese maksa. Iga osija seba veel koha peal seisvat melga ehk majja herraale ehk tema kasuts kohtu juures fiese maksa. Iga osija seba veel koha peal seisvat melga ehk majja herraale ehk tema kasuts kohtu juures fiese maksa.

Sta ei togi ofija tosta milgikombel kracimata
 lasta minna, weid peab igal ajal muija herrale eigan
 ja lutsa andma, talu ja majapidamise korra jrel
 waadama, kui maa lusi toga peal pantuira wels
 ja ofuiste raha taieste maksetid ei ole. Peats ofi
 ofija fiesli oma tosta aluwandub olema, et mit
 taieste ja punktis omak intressid ja ofuiste summa
 raha ei maffa, en muija herral eigan sedamaid teru
 meel muudatugi ofuiste raha uenda.

Lisa 2. Koolitaari talu majaraamat ¹¹³¹¹³ Marge Kääre erakogu

